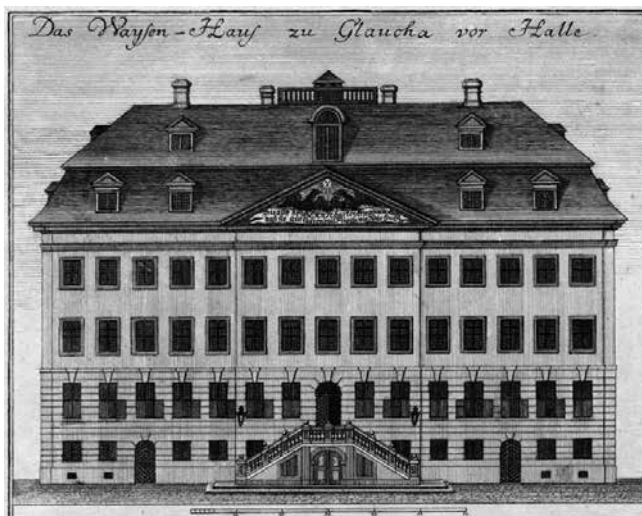

DET TEOLOGISKE FAKULTET
KØBENHAVNS UNIVERSITET

TEOL

INFORMATION

Nr. 51 februar 2015

Indholdsfortegnelse

Siden sidst af dekan, professor, dr.theol. Kirsten Busch Nielsen	3
Østkirkehistorie af adjungeret professor, dr.theol. Christian Gottlieb	6
Michael Haneke modtager Sonningpristen 2014 af lektor, dr.theol. Carsten Pallesen	10
Apostlen Paulus var ikke kristen. Tale ved Københavns Universitets årsfest af professor, dr.phil. & theol. Troels Engberg-Pedersen	14
Ved vejs ende: „Evangelierne som genskrevet Bibel“ af postdoc, ph.d. Stefan Nordgaard	18
2016-projekter: Uddannelsesudvikling på Det Teologiske Fakultet af professor mso, ph.d. Jesper Tang Nielsen	22
Less is More: The Art and Architecture of Simplicity, c. 1700 af postdoc, ph.d Eelco Nagelsmit	26
La Maison Royale de Saint Louis (1684-1693) af ph.d.-stipendiat, cand.theol. Lars Cyril Nørgaard	29
Hvor er jeg, når jeg ser? Den rumlige dimension i visionslitteraturen i Det Gamle Testamente og den intertestamentale periode af postdoc, ph.d. Mette Bundvad	33
What Money Can't Buy – nyt forskningsprojekt ved Center for Kirkeforskning af ph.d.-stipendiat, cand.theol. Karen Marie Sø Leth-Nissen	37
En teologi for risiko og fare af ph.d.-stipendiat, cand.theol. Mikkel Christoffersen	41
Oxford-gruppebevægelsen i Danmark 1933-1945 af ph.d.-stipendiat, sognepræst, cand.theol. Ida Willert	45
Kalender ved Pia Christensen	49

TEOL-information udgives af Det Teologiske Fakultet, Københavns Universitet, og udkommer to gange årligt, i februar og september. TEOL-information distribueres gratis til udvalgte offentlige og kirkelige institutioner samt til indenlandske universiteter, gymnasier, hovedbiblioteker og pressen. Bladet kan rekvireres ved henvendelse til Kim Petersen på tlf. 35 32 36 67 eller på e-mail: kpe@teol.ku.dk

Meninger, der tilkendes gives i TEOL-information, gengiver de enkelte forfatteres synspunkter og er ikke nødvendigvis udtryk for redaktionens holdning.

Ansvarshavende redaktør: Dekan, professor, dr.theol. Kirsten Busch Nielsen

Redaktion: Professor, dr.theol. Mogens Müller

Layout og sats: Specialtrykkeriet Viborg

Tryk: Specialtrykkeriet Viborg. *Oplag:* 3.500

Artikler, der offentliggøres i TEOL-information, kan citeres med angivelse af kilde.

Forside: Gottfried August Gründlers stik fra 1749 af facaden af Vajsenhuset i Halle.

© Archive of the Francke Foundations, Halle / Saale (Ger). Se inde i bladet artiklen af Eelco Nagelsmit.

**Det Teologiske Fakultet,
Købmagergade 44-46, Postboks 2164
1150 København K.
Tlf.: 35 32 39 61
Fax: 35 32 36 00
www.teol.ku.dk**

Siden sidst

Af dekan, professor, dr.theol. Kirsten Busch Nielsen

Det er i Danmark stadig en politisk målsætning, at over en fjerdedel af hver ungdomsårgang skal have en lang videregående uddannelse. Men i det tidlige efterår lancerede ud-

dannelsesministeren en plan for statslig uddannelsesdimensionering, dvs. for omlægning af uddannelseslandskabet, så optaget reduceres på uddannelser med såkaldt overledighed, mens omvendt antallet af studiepladser øges på uddannelser, der ifølge foreliggende statistik i højere grad fører til beskæftigelse.

Dette udspil erobrede på godt og ondt den universitetspolitiske dagsorden resten af semesteret. Det fører for vidt at repetere forløbet i detaljer. Godt og glædeligt var det, at universiteterne indbyrdes forskelle til trods kunne samle sig om såvel at ytre kritik af planens hårdhændethed og af den vilkårlighed, der er konsekvensen, når alle skæres over én kam, som at tiltræde det kompromis med ministeren, der blev enden på forhandlingerne. Mindre opmuntrende er det derimod, at et sådant udspil dårligt lader sig tolke

som andet end mistillid både til universiteternes evne til at løfte egne planlægningsopgaver og til unge menneskers evne til og ansvar for at træffe fornuftige og velbegrundede studievalg. Der er også på Det Teologiske Fakultet investeret mange tanker og arbejdstimer i sagen. Fra aftagerside er der ydet væsentlige bidrag til debatten, som har kastet lys over de utilsigtede følger af en stærk begrænsning af optaget især på teologistudiet. Disse bidrag skylder fakultetet aftagerrepræsentanterne tak for. Og for at få det med: Den begrænsning af optagelsestallet, som fakultetets uddannelser efter universitetets forhandlinger landede på, er til at leve med, når det nu skulle være.

I de seneste to numre af TEOL-information har jeg kort omtalt den studiefremdriftsreform, som blev en realitet efter en ændring af universitetsloven i forsommeren 2013. Reglerne om fremdrift i studierne er fuldt ud trådt i kraft for de studerende, der blev optaget på universitetet i sommeren 2014, mens allerede indskrevne først i fuldt omfang vil være omfattet af de nye krav fra den kommende sommer. Jernnæven i lovgivningen er kravet om, at alle studerende, også de, der ikke modtager uddannelsesstøtte,

hvert semester skal meldes til eksaminer svarende til præcis et halvt årsværk. Fakultetet har fundet, at studieordningerne må lægges om, så studierne struktur og rammevilkår ikke modarbejder dette krav. Med udgangspunkt i studienævnene pågår i disse måneder det omfattende arbejde med ændringer af ordningerne. Hvor velbegrandede og fremsynede disse ændringer end er, er det svært at være meget optimistisk med hensyn til mulighederne for helt at afbøde reformens mulige økonomiske og studiemiljømæssige konsekvenser.

Uforstyrrede er de akademiske aktiviteter selvfølgelig ikke af, hvad der sker på den politiske front. Ikke desto mindre er videnskab og studier, forskning og uddannelser på en eller anden måde hævet over de mest kortsigtede, udefrakommende dagsordener. Afhandlinger skrives og bedømmes – ikke uvidende om det dagsaktuelle, men heller ikke underlagt det. Fakultetet har i efteråret tildelt cand. theol. Flemming Kofod-Svendsen ph.d.-graden for *Teologi og konsekvens. Niels Ove Rasmussen Vigilius' teologiske virke med særligt henblik på bibelsyn, kirkesyn, konfessionstroskab, karismatik og samarbejde på den kirkelige højrefløj i sidste halvdel af det 20. århundrede* og cand.mag. Trine Zink Kaasgaard for *Neither Head Nor Tail. A Play in Four Acts Between the Pseudonymous Plurality in Kierkegaard and a Wittgensteinian Change of Aspect*. Ved universitetets årsfest i november modtog stud.theol. Simon Pedersen Schmidt guldmedalje for *How to be the Church in the World but not of the World. A Theological Analysis of Three Interpretations of the Constantinian Shift*, der er en besvarelse af pris-

spørgsmålet *Den konstantinske vending og dens historiografi i samtid og eftertid*. Hjerteligt tillykke ønskes de tre forfattere med de opnåede resultater.

I efteråret har fakultetet kunnet ansætte forskere i tidsbegrænsede stillinger til at varetage undersøgelser under tre projekter, som Folkekirkens Uddannelses- og Videnscenter via Videnspulje 2014 har bevilliget midler til. Desuden tiltrådte kort før jul to nye ph.d.-studerende, nemlig cand. theol. Kasper Siegismund, hvis undersøgelse gælder „Efterbibelsk hebraisk – med fokus på receptionen af det bibelskhebraiske verbalsystem i Dødehavsrullerne og Septuaginta samt sprogets sociolingvистiske status“, og mag.art. Casper Löwenstein, der vil forske i „Historicitet, håb og fænomenologisk etik i lyset af Walter Benjamins ‘reddende kritik’“.

Artiklerne i dette hæfte afspejler status for flere af fakultetets eksternt bekostede forskningsprojekter. Det kollektive projekt „Evangelierne som genskrevet bibel“, finansieret af VELUX-fonden, rundes af nu. Postdoc Stefan Nordgaard skriver om dets forløb og resultater. European Research Council finansierer det store fællesprojekt „Solitudes. Withdrawal and Engagement“, som efterhånden er godt en tredjedel henne i de planlagte undersøgelser. To af forskerne beretter om deres delprojekter: Postdoc Eelco Nagelsmit, der skriver på engelsk, og ph.d.-studerende Lars Cyril Nørgaard. Endelig skriver ph.d.-stipendiat Karen Marie Sø Leth-Nissen om „What Money Can't Buy. The Dynamics between Market Orientation, Individualization, and Social Capital“, som Det Frie Forskningsråd / Kultur og Kommunikation finansierer.

Efterårssemesteret bød på en lang ræk-

ke seminarer og åbne arrangementer. Et af dem knyttede sig bl.a. til udgivelsen af *Begyndelsen og Tænkeren. Nudansk oversættelse af Første Mosebog og Prædikerens Bog*. Lektorerne Søren Holst og Martin Ehrensvärd har medvirket stærkt til oversættelsesprojektet. Ud over gode anmeldelser skulle dette vise sig at kalde på omfattende offentlig interesse. Det er glædeligt og på mange måder tankevækkende, at spørgsmål om bibeloversættelse kan komme på dagsordenen i medier og hos debattører i den grad, som det skete her med gengivelserne på nudansk af de gamle ord „ark“, „engel“ eller „velsignelse“ som de vist mest omtalte eksempler. Intet tyder på, at *Begyndelsen og Tænkeren* ikke vil blive læst og anvendt indgående f.eks. i undervisning. På en anden slags nudansk kaldes det *impact*, når resultaterne af forskning – og en videnskabeligt funderet oversættelse hører til i den kategori – på den måde tages op og anvendes i praksis.

Fakultetets markering af 500-året for reformationen i 2017 er gået i gang. Et af de synlige udtryk herfor var besøget over nogle dage i december af professor Thomas Kaufmann, Georg-August-Universität Göttingen. Kaufmann gennemførte et tæt program af forelæsninger og kollokvier samt seminarer med ph.d.-studerende. I forårssemesteret bydes bl.a. på den åbne forelæsningsrække *Den danske reformation i kirke og kultur. Mellem idé og virkelighed*, der løber over elleve mandage fra februar til april, hver gang kl. 15-17.

Reformationen og den lutherske teologi er centrale emner i lektor Ninna Jørgensens forskning og undervisning. Med udgangen af januar har Ninna Jørgensen

ønsket at forlade sin stilling som lektor i kirke- og dogmehistorie. Ninna Jørgensen, der er cand.theol. fra fakultetet, blev knyttet hertil som seniorstipendiat i 1988 og blev derpå ansat som adjunkt, senere lektor, en stilling, hun således har beklædt i godt tyve år. Der bliver lejlighed til at sige tak til Ninna Jørgensen ved et offentligt seminar sidst i februar (se kalenderen bagest i bladet). „Brug store bogstaver!“ At læse Guds ord på prent“, har hun kaldt sin afskedsforelæsning.

Endnu et ophør må nævnes. Prodekan og studieleder Jesper Tang Nielsen gik ved årsskiftet efter eget ønske tilbage til forskning og undervisning i fuldt omfang efter gennem flere år at have varetaget ledelsesopgaver. På fakultetets vegne vil jeg også på dette sted takke Jesper Tang Nielsen for den store indsats og byde velkommen til lektor Carsten Selch Jensen, der har taget over som studieleder, mens professor Bent Flemming Nielsen er valgt som formand for Studienævnet for Teologi. Velkommen kunne vi i efteråret også sige til cand.jur. Torben Rytter Kristensen, der pr. 1. september skiftede posten som chefjurist i Rektorsekretariatet ud med hvervet som sekretariatschef ved fakultetet.

TEOL-informations læsere ønskes god fornøjelse med de følgende siders trykte smagsprøver på fakultetets forskning og formidling. Supplér gerne med et besøg i Købmagergade 44-46! De åbne, faglige arrangementer, der fra semesterstart er planlagt for forårs månederne, fremgår af kalenderen, mens seminarer og forelæsninger, der kommer til senere, kan findes på www.teol.ku.dk. Velkommen til forårssemesteret 2015.

Østkirkehistorie

Af adjungeret professor, dr.theol. Christian Gottlieb

Nyere russisk og østeuropæisk kirkehistorie

Sådan beskrives det emneområde, som jeg siden den 1. september 2014 er blevet tilknyttet Det Teologiske Fakultet

for at arbejde med. Det er et emne, som der ikke hidtil har været så meget fokus på i dansk kirkehistorisk og teologisk sammenhæng, og det er også derfor en stor tilfredsstillelse at få denne lejlighed til at forsøge på at bidrage til belysningen af denne side af kristendommens væsen og historie.

Som en kort introduktion til, hvad jeg beskæftiger mig med, vil jeg prøve at definere, hvad emnet „nyere russisk og østeuropæisk kirkehistorie“ kan siges at dække over.

Russisk

For det første er der tale om „russisk“ kirkehistorie. Hvilket umiddelbart lyder ganske veldefineret: Historien om den i den russisktalende del af verden praktiserede kristendom og dennes samspil med det samfund, som den er en del af. Gan-

ske som der fx findes en ret veldefineret dansk kirkehistorie, er der selvfølgelig også en russisk, om end den fra første færd har haft et ganske andet forløb, fordi russerne modtog kristendommen fra Konstantinopel og ikke fra Rom og således altid har været ortodokse og ikke oprindeligt katolikker. Af omtrent samme alder som den danske kirke har også den russiske fra ca. halvvejs i dens hidtidige historiske forløb haft et klart nationalt udgangspunkt. For Danmarks vedkommende på grund af reformationen; for Ruslands vedkommende på grund af Konstantinopels fald (1453), der for så vidt har haft samme effekt som den danske reformation: At russerne herefter måtte udvikle deres kirkeliv på egne præmisser. I modsætning til den katolske verden er der hverken i det protestantiske Danmark eller i det ortodokse Rusland en overnational kirkelig instans, der kan påvirke den kirkelige historie. Som den danske er også den russiske kirkehistorie således grundlæggende defineret ved sin nationale ramme.

Og dog er „russisk kirkehistorie“ et meget videre begreb. Dette hænger sammen med, at Ruslands nationale ramme i sig selv er et temmelig udflydende be-

greb. I kraft af den enorme ekspansion, som i tidens løb er udgået fra det oprindelige russiske område i Europa, er Rusland for længe så stort, at det næsten kan siges at udgøre en hel verden for sig selv: Verdens største land i territorial henseende med en befolkning, som ud over russere omfatter henved 100 andre folkeslag og stammer. De fleste af dem er ganske vist meget små og hver for sig kun en lille minoritet i den russisk dominerede helhed (etniske russere udgør aktuelt ca. 80% af den Russiske Føderations befolkning), men ikke desto mindre en væsentlig faktor: Årsagen til, at Rusland fra ekspansionens begyndelse omkr. 1600 i stigende grad selv er blevet den overnationale instans i et stort multietnisk, multikulturelt og multireligiøst rige. Dette er en realitet, som på mange måder har stået i modsætning til den stærke, centraliserende og ensrettende tendens, som det meste af tiden er udgået fra både den statslige og den kirkelige ledelse for netop at holde sammen på det vidtstrakte rige og den lige så vidtspændende kirke.

Den specifikt kirkelige faktor i denne historie handler følgelig ikke mindst om mission, om de ofte ganske succesfulde initiativer til at udbrede kristendommen til de mange folkeslag og stammer, som er blevet indlemmet i det Russiske Imperium. Rusland har i så henseende på linje med de øvrige europæiske kolonimagter en væsentlig andel i historien om kristendommens og den europæiske civilisations globale udbredelse. Inden for grænserne af hvad der er blevet deres eget land, har russerne således deres andel i den komplekse missionsproblematik og de dermed følgende spørgsmål om inkulturation og senere udvikling, som fortsat

er et væsentligt aspekt af moderne kirkehistorie. Som følge af denne imperiale historie er den Russisk-Ortodokse Kirke ikke kun et nationalt anliggende, men i vid udstrækning også en international organisation, både inden for den Russiske Føderations egne rammer og i kraft af kirkens afdelinger i ca. 20 andre lande, hvoraf de fleste er tidligere dele af det Russiske Imperium (og senere af Sovjetunionen). Blandt disse har især Ukraine og Hviderusland helt fra begyndelsen haft en tæt historisk tilknytning til Rusland, og deres kirkelige historier må derfor også betragtes som essentielle dele af den "russiske" kirkehistorie.

Også på anden måde har russisk kristendom bredt sig ud over det oprindelige kernelands grænser. Som følge af landets turbulente politiske og sociale historie, især i det 20. århundrede, har store skarer af emigranter forladt deres fædreland for at slå sig ned i andre lande og verdensdele, især Vesteuropa og Nordamerika, hvortil de har medbragt deres kultur, sprog og religion og dér grundlagt diasporakirker, som i mange tilfælde har vist sig særdeles livskraftige. Også disse må, i al fald så længe de vedbliver at tale russisk, forstås som dele af den russiske kirkehistorie.

Det er med disse uddybninger og kvalifikationer, at man kan fastholde ovennævnte definition af russisk kirkehistorie som: Historien om den i den russisktalende del af verden praktiserede kristendom og dennes samspil med de(t) samfund, som den er en del af.

Østeuropæisk

For det andet er der tale om „østeuropæisk“ kirkehistorie. Om end Østeuropa

også omfatter Rusland, i al fald dets europæiske del, er distinktionen dog nødvendig, da Østeuropa også er andet og mere end Rusland, hvoraf følger, at „østeuropæisk“ her må forstås som omhandlende det ikke-russiske Østeuropa. I denne sammenhæng må Ruslands vestgrænse altså i princippet ses som „Østeuropas“ østlige afgrænsning. Historisk set har denne grænse dog langt fra ligget fast, og distinktionen mellem Rusland og Østeuropa er derfor heller ikke fuldstændig klar. Nok så kompliceret er Østeuropas afgrænsning mod vest, da dette forudsætter en definition af forskellen mellem øst og vest i europæisk sammenhæng. Et bud herpå leveres af den britiske historiker Norman Davies, som i sin store skildring af Europas historie (*Europe: A History*, 1997) opstiller en række kriterier for skellet mellem Øst- og Vesteuropa. Bortset fra den rent geografiske midterlinje (fra Nordkap gennem den Botniske Bugt og Polen til det sydligste punkt på det græske hovedland, Kap Matapan) har historien betinget en række kulturelle og civilisatoriske skillelinjer, som kun er punktvis sammenfaldende. Davies markerer følgende skillelinjer: 1) grænsen for det Romerske Imperiums udstrækning i Europa (som dog mest er en nord-syd grænse); 2) skillelinjen mellem de katolske og ortodokse kirker og i tilknytning hertil skillelinjen mellem den unerede (græsk-katolske) kirke og den ortodokse kirke; 3) grænsen for udstrækningen af det Osmanniske Rige i Europa; 4) udbredelsen af industrialisering i det 19. århundrede og 5) Jerntæppet under den Kolde Krig. Mens nogle af nutidens lande uanset kriterium placeres entydigt i enten øst eller vest, er der en række lande

i det centrale Europa, som ligger i øst ud fra nogle kriterier, men i vest ud fra andre. Dertil kommer, at i nogle lande går skellet mellem øst og vest midt igennem dem. En højaktuel demonstration af dybden og betydningen af disse historiske skillelinjer er i skrivende stund fortsat under udfoldelse i Ukraine.

Blandt disse kriterier er det i en specifik kirke- og teologihistorisk sammenhæng som denne selvsagt især de kirkelige skel, der er relevante: Bruddet mellem den katolske kirke og den ortodokse, som nok var både årsag til og resultat af lang tids gensidig fremmedgørelse. Synlig fra et tidligt tidspunkt i kirkens historie blev forskellene dog først formaliseret i 1054, da det såkaldte „store skisma“ blev en realitet ved, at paven af Rom og patriarken af Konstantinopel gensidigt ekskommunikerede hinanden. I snart 1000 år derefter har dette brud været et grundvilkår i europæisk (kirke)historie.

En komplicerende faktor i denne historie er den såkaldte unerede eller græsk-katolske kirke, som udspringer af den lokale union, der i 1596 blev indgået i Brest mellem repræsentanter for den ortodokse kirke i Galicien (nuv. vestlige Ukraine og syd-østlige Polen) og den katolske kirke. Unionen indebar et kompromis mellem romersk-katolsk kirkeret og ortodoks ritus og repræsenterer således en slags mellemting mellem øst- og vestkirken og mellem øst og vest i almindelighed. Trods langvarig forfølgelse har den unerede kirke stadig sin hovedbase i det vestlige Ukraine, hvor den gør sit til forsøget på at trække landet ud af Østeuropa. Skillelinjerne mellem øst og vest kan altså stadig ikke betragtes som statiske.

Konklusion er således, at „østeuropæisk“ i denne sammenhæng bedst kan defineres som gældende den ikke-russiske del af Østeuropa, som mod vest afgrænses af skellet mellem den katolske og ortodokse kirke, dog med de kvalifikationer, der betinges af den unerede kirke, der som mellemtingen i sig selv udtrykker skellets betydning, men også gør det mindre klart. Kirkehistorien i de nuværende lande Hviderusland, Ukraine, Moldova, Rumænien, Bulgarien, Serbien, Montenegro, Makedonien, Grækenland og vel også Georgien og Armenien (på Europas grænse mod syd-øst) må alle være omfattet af emnet „østeuropæisk kirkehistorie“. Emnet er vel at mærke ikke defineret konfessionelt som „ortodoks kirkehistorie“, fordi denne definition ville udelukke ikke-ortodokse former for kristendom i de ortodokse lande, hvor ortodoksien ganske vist er dominerende, men dog ikke enerådende.

Nyere

For det tredje er der tale om „nyere“ kirkehistorie. Til at definere dette nyere tidsrum springer især ét kriterium i øjnene: Den russiske tsar Peter den Stores reformer, herunder hans kirkereform, som i 1700/1721 medførte en grundlæggende ændring af den russiske kirkes situation og også fik stor indflydelse på det russiske samfund som helhed. Også i forhold til vestlig (kirke)historie er denne periode relevant, fordi den markerer begyndelsen

til oplysningstiden, der er et af de væsentlige kriterier for definitionen af det „moderne“ og det tidligste udtryk for den sekularisering, der siden har været en stadig udfordring for de kristne kirker. En mulig alternativ skillelinje kunne være Konstantinopels fald i 1453, der også medfører en grundlæggende ny situation for Rusland og den russiske kirke. Men hvis „nyere“ skal forstås som synonym med „moderne“, er dette årstal dog ikke relevant.

Begge disse årstal er dog kun relevante for Rusland. For det øvrige Østeuropa har historien været en ganske anden, fordi disse lande siden middelalderen har været en del af andre ikke-ortodokse riger. For Balkanlandenes vedkommende det Osmanniske Rige og for Hvideruslands og Ukraines vedkommende katolske stater som Litauen, Polen og Østrig-Ungarn. Først i løbet af 1800-tallet opnåede Balkanlandene fuld selvstændighed (Grækenland i 1830, resten af Balkan i 1870'erne), mens Hviderusland og Ukraine gradvis indlemmedes i Rusland i løbet af 1600- og 1700-tallet. Som følge deraf er der en meget grundlæggende forskel på Ruslands og de øvrige ortodokse østeuropæiske landes historie, som derfor heller ikke rigtigt lader sig skrive som en samlet helhed.

Det er derfor den russiske kirkehistorie, der bliver bestemmende for den kronologiske afgrænsning.

Michael Haneke modtager Sonningprisen 2014

Af lektor dr. theol. Carsten Pallesen

Sonningprisen er Danmarks største og mest prestigefyldte kulturpris. Den gik i 2014 til den østrigske filminstruktør Michael Haneke (f. 1942). Sonningkomiteen, der indstil-

ler kandidater til prisen, består af rektor for Københavns Universitet, Ralf Hemmingsen, og en repræsentant for hvert fakultet. Tildelingen fandt sted ved et symposium i Festsalen på Frue Plads den 18. juni, hvor hovedpersonen og hans hustru Susi Haneke deltog. Festforelæsnngen blev holdt af lektor i filmvidenskab Peter Schepelern, og Haneke sluttede af med en takketale på et charmerende østrigsk tysk. Mellem talerne opførte en trio Robert Schumans *Eventyrfortællinger (Märchenzählungen)*. Har man set *Det hvide Bånd* (2009) med den ildevarslende undertitel *En tysk børnefortælling*, anslår eventyrmotivet i Schumans musik de dystre undertoner i den tyske romantik. Ved denne lejlighed levede universitetet op til et af Sonningprisens kriterier: at honorere den europæiske kulturs sproglige di-

versitet ved at gennemføre et rent tysksproget arrangement. Prisen vinderen indspiller film i Frankrig med franske skuespillere, tysksprogede film med tyske skuespillere som *Det hvide Bånd*, der foregår i det nordøstlige Tyskland, mens han selv har sit udgangspunkt og hjem i Wien. Film, maleri og litteratur er fælles europæiske sprog, der forbinder universitetet på tværs af fakulteterne, også når hovedsprogene ikke længere beherskes. Rækken af tidligere Sonningprisvindere som Ingmar Bergman, Krzysztof Kieslowski, Winston Churchill og Niels Bohr vidner om kunstens betydning for den europæiske kultur og dens katastrofer. I festmiddagen om aftenen deltog den østrigske ambassadør, repræsentanter fra Det Danske Akademi, fra Københavns Universitet og fra den danske filmverden bl.a. Nils Malmros, Anne Wivel og Lars von Trier. Også James Marsh, dokumentarfilminstruktøren, der vandt en Oscar i 2009 for *Man on Wire*, deltog.

I *Det hvide Bånd* balancerer en dreng ildevarslende på et gelænder over en kløft. I indledningsscenen ser man landsbylægens rideulykke, da hesten snubler over en usynlig wire. Båndet i filmens ti-

tel henviser til en tillægsstraf til de korporlige prygl, som præsten tildeler sine teenagebørn for masturbation og trods. Armbindet er symbolet på den brudte tillid mellem børnene og deres far. Rækken af uforklarlige ulykkestilfælde i filmen er børnenes trods mod fysiske og psykiske overgreb. Båndet viser med stor styrke, hvad K.E.Løgstrup har kaldt den forskudte tillids ondskab, perverteringen af den suveræne livsytring.

Forud for det officielle program deltog prismodtageren og Sonningkommiteen i en reception på rektors kontor, hvor en uformel snak gav indtryk af parret og deres samarbejde. Susi Haneke driver en antikvitetsforretning i Wien, og hun har stået for udvælgelsen de ting, patinerede møbler, køkkenredskaber og billeder, der opbygger atmosfæren i det ældre ægtepars lejlighed i *Amour* (2012), som er en genskabelse af Hanekes forældres hjem. I en sekvens høres og ses en Nilfisk-støvsuger, som Haneke på min forespørgsel oplyste, at han selv havde udvalgt.

Musikken er omdrejningspunktet i alle Hanekes film. Fløjten i flere scener i *Det hvide Bånd* hentyder til den fløjtespillende Frederik den Stores Preussen, som på Voltaires og Struenses tid var den europæiske Oplysnings mønsterstat. Tre landskabsmalerier fra Caspar David Friedrichs nordøstlige Tyskland, som kameraet i en kort sekvens dvæler ved, er ildevarslende. Det, der skjules i det, der vises, er den katastrofe, der venter i august 1914. Filmen slutter med nyheden om mordet på Franz Ferdinand i Sarajevo. I dette nordlige tusmørke er kærligheds-historien mellem den unge lærer og godsets nye barnepige Eva et lyspunkt. Der er også andre stærke kontraster til det

historiske mareridt, der skildres, først og fremmest børnenes ansigter, spil og dialoger.

Amour foregår i et musikermiljø, ved koncerten og på flygelet i stuen spilles Schubert.

Personerne i Hanekes franske film er til dels stereotyper; f.eks. hedder hovedpersoner ofte det samme i forskellige film, parret Georges og Anne Laurent og figuren Eva spilles af forskellige skuespillere i *Code inconnu*, *Caché* og *Amour*. Både de tyske og franske film bæres af eminente skuespillere som Juliette Binoche og Daniel Auteuil. Handlingen er ofte fragmenteret, og overgangene mellem fragmenterne er abrupte og uformidlede. Personerne udfører rutineprægede hverdagsgøremål som at købe ind i, vaske op, se fjernsyn, køre i metro, børste tænder, spille musik, svømme, spise. Med samme rutinemæssighed udføres også de grusomheder, der er Hanekes signatur. Mord og selvmord vises sjældent direkte, men med desto større effekt fremkaldes gruen i tilskuerens fantasi. Det uhyggelige kommer uforberedt, Hanekes publikum ved, at det kommer, lige så sikkert som James Bonds Martini-replik, men ikke *hvornår* eller *hvordan*.

Selv i *Amour* kommer dette Haneke-moment. Forinden har Anne (spillet af Emanuelle Riva) sagt til den søde og omsorgsfulde Georges (Jean-Louis Trintignant), at han skal passe på ikke at ødelægge sit omdømme på sine gamle dage, „du er kendt for at kunne være ganske grufuld“. Volds-sekvenserne dækker over andre hensigter end at chokere, men Haneke er tavs om, hvad meningen er. Her begynder hans film for alvor at udfordre tilskueren. Gerningsmændene op-

tager sig selv på video, og tilskueren bliver ofte usikker på, hvis film, der vises, er det filmen i filmen eller selve filmen, vi ser? Tilskueren bliver i tvivl om instruktørens hensigter og om sin egen rolle som tilskuer.

I sin velkomsttale karakteriserede rektor Ralf Hemmingsen Michael Haneke som „de skjulte hensigters mester“. Filmen *Caché* indledes med et fotografi af en gade, der fastholdes i en lang sekvens, men billedet ryster en smule, så tilskueren bliver klar over, at fotografiet er et overvågningskamera eller en video med fast indstilling. Dette „stirrende blik“ og brugen af lange *panorama shots* stiller spørgsmålet, hvad ser vi, hvad ser vi ikke? I *Funny Games* hentydes til en leg, hvis hensigter er skjulte. Haneke er med Ralf Hemmingsens ord: „en mester i at fremstille noget, der er 'caché' (skjult). I *Amour* skildrer han en kærlighed så stærk, at dens kilde må forblive i det skjulte.“ For den opmærksomme tilskuer afdækker Haneke igen med Hemmingsens ord en „afgrund i mennesket, som kun få filmmagere har skildret som han.“ Denne indre afgrund kan den enkelte kun selv se ved at se det, der ikke vises direkte.

Fremstillingen modarbejder synets og fortællingens umiddelbare bevægelser og det opskruede tempo, som reklamefilmen og underholdningsfilmen har vænnet vores øjne til i den affirmationsindustri, som filmen er, og hvor forbrugeren betragtes som pengemaskiner, der konsumerer det uhyrlige, som Haneke udtrykte det i sin takketales. Forholdet mellem illusion og virkelighed er et moralsk og æstetisk problem. Den sande virkelighed, sandheden om virkeligheden, kan ikke

transporteres eller forklares brudløst i filmens fiktive verden. Dette ved litteraturen, men ifølge Haneke hænger filmen fast i en problematisk forestilling om at kunne repræsentere virkeligheden og således bekræfte et ideologisk subjekt (forbrugeren).

Caché slutter med et flere minutter langt *panorama shot* taget med et videokamera med fast indstilling, mens rulleteksterne kører. Vi ser en trappe, der fører op til en skole, hvor mennesker strømmer ud på fortovet, hvor der står ét af den slags transportable rækværk, politiet bruger til at holde styr på menneskemængder med. Det dæmrer langsomt, at rækværket henviser til de 200 algeriske demonstranter, som det parisiske politi i 1961 drev ud i Seinen, hvor de druknede. *Caché* kredser i sine 39 fragmenter om dette franske postkoloniale trauma. Man taler om Hanekes „stirrende blik“, som forlænges i hans panoramasekvenser.

Michael Haneke, der er uddannet filosof og særdeles reflekteret og artikuleret om filmen, har påkaldt sig betydelig akademisk politisk, filosofisk og æstetisk interesse. Hans værker er ikke eksempler på postmoderne eller psykoanalytiske modeteorier, men er undersøgende og faktuelle på måder, der minder om en anden østrigsk europæer Ludwig Wittgensteins fragmenterede stil i *Filosofiske undersøgelser*. For den teologisk interesserede er der stof til eftertanke i både indhold og form. Værkerne rejser urgamle menneskelige spørgsmål om det onde, om løgn og sandhed, tid og erindring, en fortid, som indhenter nutiden og på fatal vis bryder den op, om kærlighed og livets godhed „Livet er smukt, det lange liv“, siger Anne i *Amour*. Måden, der fortælles

på, kan give blik for, hvorledes et tema fremstilles, så formen ikke forråder indholdet. Repræsentationen af fortidens uhyrligheder gør dette problem yderst påtrængende for forståelsen af nutiden. Haneke's film er forskellige i en grad, så man kan have vanskeligt ved at tro, at det er samme instruktør, der har lavet de to foreløbige højdepunkter som *Det hvide Bånd* og *Amour*, større spændvidde i udtryk og stemning kan dårligt tænkes. Hver film synes at kræve sin egen form, og disse formers foreløbige og afprøvede karakter holder de politiske, eksistentielle og moralske problemstillinger åbne. Det er i mindre grad direkte referencer til religiøse og bibelske figurer, der fascinerer, end de *former*, det filmiske sprog, som Haneke har videreudviklet, og som har paralleller i den bibelske fremstillingskunst. Bevægelsen fra et *panorama shot* til et *tracking shot* har Jean-Luc Godard kaldt filmens *moralske problem par excellence*. En religionsfilosofisk parallel hertil kunne være Søren Kierkegaards fremstilling af Abrahams vandring med Isak til Morija bjerg i *Frygt og Bæven*. Dette *tracking shot* varede i tre og en kvart dag, men denne rejse føles længere end de 3000 år, der adskiller Johannes de silentio fra Abraham og Isaks tid. Kierkegaards tekst er gennemtrukket af formelle overvejelser over umuligheden af at fremstille denne vandring og umuligheden af at leve sig ind i Abraham. Et *pano-*

rama shot er en standsning og ophævelse af bevægelsen, men den uendelighedens dobbeltbevægelse, resignationens og troens, som den bibelske fortælling udtrykker, kan ikke skildres ligefremt. Også Adam-myten, 1 Mosebog 2-3, veksler mellem totalbillede og *tracking shot*, det moralske problem, bevægelsen fra uskyld til skyld, kan ikke vises direkte. Derom har Kierkegaard skrevet i *Begrebet Angst*. Fremstillingsproblemet mest oplagte teologiske parallel er dog evangelierne lidelsesberetninger, navnlig Markuspasjonen. Med korsdøden ophæves forestillingen ifølge G.W.F. Hegel i (guds) begrebet. Denne selvophævelse er åndens moment, dens *tracking shot* i treenigheden: *fremstillingen af (forestillingen om) gudmenneskets døds kamp er tillige fremstillingens (forestillingens) døds kamp*. Den afgrund i mennesket, som det bibelske stof afdækker, er religionens og kunstens grundproblem i den vestlige tradition. I *Det hvide Bånd* gives henvisninger til kristne malere som Hans Holbein den Yngre og Caspar David Friedrich. Det stirrende blik i Friedrichs selvportrætter og de rygvendte skikkelser, der i hans malerier får beskueren til at se ind i det uendelige ved randen af verden, kan minde om den tone og måde, Michael Haneke tildækker og afdækker gruen i tilskueren uden didaktiske pegefingre og får os til at se det, der ikke kan ses, og til at se, at vi ser.

Apostlen Paulus var ikke kristen. Tale ved Københavns Universitets årsfest 21. november 2014

Af professor, dr.phil. & theol. Troels Engberg-Pedersen

Jeg vil gerne præsentere jer for et stykke arkæologi. Det er ikke den form for arkæologi, hvor man finder en materiel genstand, som man kan se og føle på, og som så

kan give en et fingerpeg om, hvordan folk levede i meget gamle dage. Det er derimod et stykke tankemæssig arkæologi, som bygger på tekster – og som så har den interessante dimension, at det både handler om gamle dage og også direkte om os selv her og nu. Jeg vil præsentere hovedindholdet af et radikalt skifte i forskningen inden for de allerseneste årtier i forståelsen af en skikkelse, der ligger helt tilbage ved roden af kristendommen, nemlig apostlen Paulus, af hvem vi har 7 ægte breve, der indgår i kristendommens grundbog, Det Nye Testamente. Og jeg vil forsøge at vise, at dette skifte direkte vedrører os selv.

Paul Was Not a Christian. Denne titel på en bog fra 2009 af amerikaneren Pa-

mela Eisenbaum markerer hovedindholdet af skiftet til en ny forståelse i forskningen. Paulus var ikke kristen, han var jøde. 'Kristendommen' som en fra jødedommen adskilt 'religion' fandtes endnu ikke, da Paulus grundlagde sine små grupper af Kristustroende rundt omkring og sendte sine breve til dem. Paulus' projekt var nok forskelligt fra andre typer af jødedom i samtiden, men det var og blev et jødisk projekt. Paulus ville på ingen måde sprænge sig vej ud af jødedommen. Hans påstand var, at dén særlige udgave af jødedommen, som han selv stod for, var den sande jødedom, som alle jøder skulle tilslutte sig. Hvad Paulus artikulerede, var en særlig 'sekt' inden for jødedommen.

For helt at forstå, hvad det betyder, må vi se på i alt fire forskellige måder at forstå Paulus' forhold til jødedommen på. Den traditionelle er, at Paulus grundlagde kristendommen og dermed vendte jødedommen ryggen. Den anden forståelse – formuleret i 1977 af amerikaneren E.P. Sanders – udgør grundlaget for det nye Paulusbillede. Men Sanders selv så så-

dig den paulinske kristendom som forskellig fra jødedommen. Den tredje og den fjerde forståelse har så taget skridtet fuldt ud og ser Paulus' projekt helt og aldeles som et indre-jødisk projekt.

Først om den traditionelle forståelse. I har måske hørt udtrykket: lov (dvs. Moselov, jødedom osv.) – og så evangelium (dvs. Kristustro, kristendom osv.). I har måske også hørt, at jøderne ved at gøre Moselovens 'gerninger' ville gøre sig fortjent over for Gud ved såkaldt 'gerningsretfærdighed'. 'Gerningsretfærdighed' ligger ikke langt fra 'selvretfærdighed'. Sådan er jøder (tænkte man)! Heroverfor stod så de kristne, som kom i det rette forhold til Gud alene ved Guds nåde – og ved tro (på Jesus som Kristus) *modsat* 'gerninger'. Hos jøderne ville man selv gøre noget. Hos de kristne fik man det hele givet – af Gud. Og hvem var det så ifølge traditionel kristen teologi, der formulerede denne centrale modsætning mellem lov og evangelium? Det var Paulus. Han formulerede kristendommens kerne i *modsatning* til jødedommen, ja i et *opgør* med den.

Så Sanders' position. Nej, sagde Sanders. Jødedommen på Paulus' tid var overhovedet ikke 'selvretfærdig'. Og det mente Paulus selv heller ikke den var. Tværtimod var Moseloven (som man selvfølgelig skulle gøre) i sig selv givet af Gud i hans nåde som en del af Guds pagt med jøderne. *Men* Gud havde nu iværksat en anden vej til det rette Gudsforhold: tro på Jesus som Kristus. Frelsen kom altså ifølge Paulus ikke af Moselovsgerninger, men alene af Kristustro. Men det var ikke, fordi der i sig selv var noget galt med Moseloven. Gud havde bare fundet en *anden* vej til frelse. Og

denne vej udgjorde noget nyt: kristendom og ikke jødedom. Ikke kristendom 'i modsætning til' jødedom, men simpelt hen bare ikke jødedom. For Sanders var der stadig to religioner hos Paulus. ... Men det var i 1977.

Så den tredje position, som både er den nye og den (efter min mening) rigtige. OK, Sanders havde ret i, at jødedommen på Paulus' tid ikke var 'selvretfærdig', og at Paulus heller ikke selv mente, at den var det. Der var ifølge Paulus intet i vejen med Moseloven – andet end, at den ikke (altid) blev gjort! Det kunne den jo ikke selv gøre for. Det var menneskene, der var noget galt med. Derfor 'sendte Gud Kristus'. For når menneskene rettede sig helt mod Gud i tro på den korsfæstede Jesus som den opstandne Kristus, ja, så ville de – endelig – komme til at følge og gøre Moseloven, altid og overalt. Forstået på den måde var og blev Paulus' projekt et jødisk projekt. Det var en særlig form for 'jødisk pietisme', der handlede om, hvordan Gud nu endelig ville få jøderne til at handle efter Moseloven. Der er altså ingen som helst modsætning her mellem 'tro' og 'gerninger'. Tværtimod var Paulus' sag (siger han selv, Galaterbrevet 5,6) „tro, der er 'gerningsvirksom' i kærlighed“.

Jamen hov! Hvorfor begyndte Paulus så at fortælle hele denne historie til ikke-jøder? For det gjorde han jo. Han var en såkaldt 'hedningeapostel'. Jo, hvad Gud havde gjort, var så revolutionerende nyt, at det ikke kun kunne vedrøre jøder. Citat: „Er Gud kun jødernes gud? Mon ikke også ikke-jødernes?“ (Romerbrevet 3,29). Kristushistorien var altså direkte relevant også for ikke-jøder – og faktisk på nøjagtigt samme måde som for jøder-

ne: I Kristustroen ville også ikke-jøderne komme til at 'gøre Guds vilje', sådan som den fremgik af Moseloven. De ville rigtignok ikke 'overholde' Moseloven til punkt og prikke, altså blive jøder. For så ville Moseloven pludselig blive en ny afgørende instans for dem ved siden af Kristus, som betød, at de skulle de lade sig omskære og følge de andre såkaldt 'etniske' bud i Moseloven, som var med til at definere en jøde. Men de ville de facto gøre, hvad Moseloven krævede: De ville 'opfylde' loven – og ikke mindst dens centrale bud: Du skal elske din næste som dig selv.

Anderledes med jøderne: De kunne fortsat ganske udmærket 'overholde' Moseloven, altså leve 'etnisk' som jøder. Men de skulle også anerkende, at Jesus Kristus var den helt afgørende skikkelse, hvorved de 'etniske' bestemmelser i Moseloven i teknisk forstand blev 'ligegyldige'. Man kunne overholde dem eller lade være. Det afgørende var Kristustroen, 'der er virksom i kærlighed'.

Men stadig er dette et jødisk projekt. Når både ikke-jøder og jøder rettede sig afgørende mod Kristus, så var de, hævdede Paulus, uanset deres herkomst de sande jøder (Romerbrevet 2,25ff). Det er klart, at Paulus her driver sit ensidige fokus på Kristushistorien helt ud til grænsen for, hvad det kan bære. Her (siger han, Romerbrevet 3,22; 10,12) „er der ingen forskel mellem jøde og ikke-jøde“. Det ville en normal, 'etnisk' jøde ikke synes om. Og det stredes de da også om, som det fremgår af Paulus' breve.

Paulus var en trosfanatiker (en 'faith fanatic'). Ved sin voldsomme insisteren på, at Kristustro var det eneste afgørende, kom han de facto til at nedbryde det etni-

ske skel mellem jøder og ikke-jøder. Det er derfor, han *blev til* kristendommens grundlægger, uden at han overhovedet selv ville det. Det er også derfor, man op gennem tiden har set ham som grundlægger af en universalisme, der lagde den såkaldt 'partikularistiske' jødedom bag sig. Tag fx den nulevende franske filosof Alain Badiou, der i en bog fra 1997 på trods af, at han er erklæret ateist, hylder Paulus som en enestående fortæller for en sand universalisme. Intet kunne efter min mening være mere forkert. Det er rigtigt, at Paulus ophæver det etniske skel mellem jøder og ikke-jøder. Men han lægger dermed bare snittet mellem 'os' og 'dem' et andet sted: mellem dem, der tror på Jesus Kristus, og alle andre. Han laver altså et *nyt* skel, der er mindst lige så 'partikulært' som alle andre. Men stadig gælder det altså, at det er et skel inden for jødedommen. De Kristustroende (*alle* Kristustroende) er de sande jøder.

Dette er i sin kerne den tredje position, det 'nye Paulusbillede'. Men så er der nogle, der tager endnu et skridt væk fra den traditionelle forestilling om Paulus som grundlægger af kristendommen. Ja, siger de, det hele er et jødisk projekt. Men det handler i virkeligheden slet ikke om jøderne, men alene om ikke-jøderne. Jøderne skal bare overholde Moseloven. Kristushistorien derimod er Guds middel til nu endelig at bringe ikke-jøderne ind i jødedommen. De skal rigtignok vedblive at være ikke-jøder, og jøderne skal vedblive at være jøder. De etniske skel mellem jøder og ikke-jøder skal ikke nedbrydes. Men ikke-jøderne skal nu også have adgang til jødedommen uden at blive jøder. Der er altså to veje til det rette Gudsforhold, en for jøder og en for ikke-jøder.

Jeg tror personligt ikke på denne sidste udlægning. Dertil er Paulus' insisteren på nødvendigheden af Kristustro for alle simpelthen for stor. Nok så vigtige er imidlertid nu følgende to spørgsmål: Hvordan skal man forklare, at man efter E.P. Sanders har vendt *den* forståelse af Paulus ryggen, som har været den gængse i ca. 2000 år? Og for det andet: Kan den nye forståelse virkelig være rigtig? Er der ikke bare tale om et helt kulturelt betinget 'paradigmeskifte' i forskningen?

Svaret på det første spørgsmål er: *holocaust!* Forskerne har følt, at den traditionelle kristne, negative forståelse af jødedommen har sin del af ansvaret for Hitlers udryddelse af jøderne. Det gav så en vældig energi blandt forskere i Tyskland og (ikke mindst) USA til at spørge, om den traditionelle forståelse da virkelig var rigtig. Men så rejser sig selvfølgelig det andet spørgsmål: Er der bare tale om et modefænomen, en dille? Er der slet ikke nogen videnskabelig substans i det nye Paulusbillede?

Svaret er: Jo, i den tredje position, derimod måske ikke i den fjerde, det 'radikale Paulusbillede'. Her er så min overordnede pointe: Forskere er mennesker. Forskere lader sig påvirke af, hvad der sker i deres samtid. Forskere – i hvert fald humanister, der bl.a. arbejder meget med historie – er også bevidste om denne påvirkning (samtidspåvirkningen), både af dem selv og også af, hvad alle mennesker altid mener, siger og gør. Forskere er derfor i stand til at spørge ind, både til årsagerne til, at de selv nu mener sådan og sådan om et historisk emne (her om Paulus' forhold til jødedommen), og også til årsagerne til, at man tidligere har ment noget andet om det. Dette er essensen af

dén kritiske evne, som er kernen i al humanistisk forskning. Denne kritiske evne er humanioras adelsmærke. Det er den, vi kæmper for og uddanner de studerende til at have. Det er den, der må være til stede i ethvert civiliseret samfund. Det er også den, der gør, at det er muligt at sonde mellem modefænomener i forskningen og egentlige forskningsindsigter, som ikke bare vil gå væk af sig selv på et eller andet tidspunkt.

Og så er der en sidste pointe: Når man tænker om historien på denne kritiske måde, altså ved at bringe sin egen samtid og sine egne 'forudforståelser' ind i selve det historiske arbejde, så bliver man automatisk også mere opmærksom på ens egne 'forudforståelser'. Hvis man fx indser, at tidligere tiders forkerte forståelse af Paulus' forhold til jødedommen afspejler hele den lange tradition i vestlig kultur for at se jøder som 'the cultural other', dvs. som dem, man ikke ville vide af, så kan den indsigt få en til at sætte spørgsmålstejn ved ens egne 'forudforståelser' på andre områder, fx i forhold til den nye 'cultural other' i vores kultur, nemlig muslimer.

På den måde kan I se, i hvor høj grad det historiske arbejde medinddrager os selv i samtiden, og i hvor høj grad det er nødvendigt at gå tilbage i historien og gentænke den i lyset af samtiden. Og det gælder sandelig ikke mindst i forbindelse med autoritative religiøse tekster, der uden tvivl har sat sig en lang række spor i vores kollektive ubevidste. Ved at gå tilbage i historien og gentænke den i lyset af samtiden bliver vi klogere, ikke bare på historien, men også på os selv. Kan man tænke sig noget skønnere?

Ved vejs ende: „Evangelierne som genskrevet bibel“

Af postdoc, cand.theol., ph.d. Stefan Nordgaard

I de seneste tre til fire år har en lille forskergruppe bestående af Mogens Müller, Jesper Tang Nielsen, Finn Damgaard og mig selv arbejdet med forskningsprojektet „Evangelierne som genskrevet bibel“, finansieret af VEL-UX-fonden. Det er ved at nå sin afslutning, og jeg vil i det følgende gerne fortælle lidt om, hvad det er, vi i projektet har arbejdet med. Som titlen antyder, har vi bestræbt os på at forstå evangelierne i Det Nye Testamente som eksempler på genskrevet bibel. Men hvad der ligger i det, kan nok tåle at blive uddybet en smule.

Det vil jeg i denne artikel gøre i tre trin. Først vil jeg give en kort introduktion til, hvad begrebet genskrevet bibel overhovedet dækker over. Derefter vil jeg beskrive, hvordan vi i projektgruppen har arbejdet med dette begreb i vores læsninger af de nytestamentlige evangelier. Og til sidst vil jeg nævne nogle af de konkrete resultater og aktiviteter, projektet har ført til.

Genskrevet bibel

Begrebet genskrevet bibel blev udviklet for over 50 år siden (i 1961) af den ungarsk-britiske forsker Geza Vermes. Vermes anvendte termen til at karakterisere en række jødiske skrifter fra det andet tempels tid, som på den ene eller anden måde genfortæller og derigennem videreudvikler historier fra det gammeltestamentlige tekstunivers. Eksempler på sådanne tekster er Josefus' *Den Jødiske Historie* bog 1-11, der genfortæller stort set hele Det Gamle Testamente, Pseudo-Filons *En Bog om den Bibelske Fortid*, der genfortæller 1 Mosebog til og med 1 Samuels bog, samt Jubilæerbogen, der genfortæller 1 Mosebog til og med 2 Mosebog 12. En af Vermes' væsentligste pointer med begrebet var, at disse skrifter ikke – sådan som det ellers hidtil havde været almindeligt – bør betragtes som slet og ret afvigende udgaver af de tekster, de genfortæller, men i stedet som narrative kommentarer til disse, der via deres genskrivningsaktivitet forsøger at justere eller præcisere den betydning, der formidles i deres forlæg.

Forskere tog hurtigt Vermes' begreb til sig, bl.a. fordi det åbnede mulighed for at

forstå, og værdsætte, genskrivningerne som kreative tekster, der udfolder en selvstændig betydningsdannelse, og altså ikke som tekster, der blot forvrænger de gammeltestamentlige fortællinger. Begrebet blev dog lige så hurtigt gjort til genstand for en omfattende uenighed. Centralt i de efterfølgende årtiers diskussion stod spørgsmålene om, hvad der reelt karakteriserer fænomenet genskrevet bibel, og hvilke tekster, der rettelig kan siges at tilhøre kategorien. Et afgørende moment i forskningen kom, da englænderen Philip Alexander i 1988 udviklede ni principper, der ifølge ham alle karakteriserer bibelske genskrivninger og binder dem sammen i en egentlig litterær genre. Via disse principper fik vi både et bud på, hvad genskrevet bibel konkret er, og et sæt kriterier til at afgøre, hvilke tekster der med rette kan rubriceres som eksempler på genskrevet bibel. Alexander hævdede f.eks., at bibelske genskrivninger altid er sammenhængende sekventieller fortællinger (princip a), der som selvbe-roende tekster (princip b) udfolder fortolkninger af bibelsk forlæg (princip f), som de dog aldrig forsøger at fortrænge (princip c).

Projektet

Hvad er det så, vi har gjort i vores projekt? Grundlæggende set har vi forsøgt at lade os inspirere af begrebet genskrevet bibel og se, hvad der sker, hvis vi prøver at betragte de nytestamentlige evangelier som eksempler på bibelske genskrivninger. Og vel at mærke ikke blot som genskrivninger af gammeltestamentlige fortællinger, men også og fremmest som genskrivninger af hinanden, således at senere evangelier forstås som gen-

skrivninger af tidligere evangelier. Det er forholdsvis originalt, da begrebet genskrevet bibel sjældent har været anvendt om kristne tekster, og da slet ikke om kristne teksters omgang med andre kristne tekster.

I bestræbelserne på at forstå evangelierne som genskrevet bibel har vi betjent os af tre forskellige, men snævert forbundne, eksegetiske greb. For det første har vi i forlængelse af en række andre forskere elimineret eksistensen af den såkaldte Q. Q, der er en forkortelse af det tyske Quelle, er i bibelforskningen blevet navnet på en hypotetisk kilde, som de fleste bibelfortolkere antager, at både Matthæus og Lukas betjente sig af ved siden af Markusevangeliet i udformningen af deres egne evangelier. Q-hypotesen, eller to-kildehypotesen, tjener til at forklare det forhold, at Lukas og Matthæus har en del materiale tilfælles, som ikke står at læse hos Markus. Forudsætningen for Q's nødvendighed er dog, at Matthæus- og Lukasevangelierne er blevet til uafhængigt af hinanden. Og eftersom dette langt fra er nogen uomgængelig præmis, og eftersom Q-hypotesen reelt skaber flere problemer, end den løser, har vi – i overensstemmelse med den såkaldte Farrer-Goulder-hypotese, opkaldt efter to engelske forskere (undertiden også kaldet L/M-hypotesen) – vurderet, at en mere sandsynlig forklaring på det fælles ikke-markianske stof hos Lukas og Matthæus er, at Lukas også kendte og betjente sig af Matthæusevangeliet som en kilde til sit evangelium. For vores projekt har gevinsten ved denne vurdering været, at det derigennem er blevet muligt at betragte ikke blot Matthæusevangeliet som en genskrivning af Markusevangeliet, men

også Lukasevangeliet som en genskrivning af både Markusevangeliet og Matthæusevangeliet.

For det andet har vi, igen i forlængelse af andre fortolkere, men samtidig i modsætning til en mere traditionel eksegetisk tilgang, lagt til grund, at der formentlig er en eller anden direkte forbindelse mellem Johannesevangeliet og de tre synoptiske evangelier, herunder først og fremmest Lukasevangeliet. I modsat fald er en række sammenfald og fællestræk simpelthen for besynderlige. Præcis hvordan denne forbindelse skal forstås, har vi dog ikke kunnet nå til enighed om. Nogle i gruppen har ment, at Johannes sandsynligvis har kendt og benyttet Lukasevangeliet, mens andre har indtaget det modsatte synspunkt. Gevinsten har dog for enhver betragtning været, at vi via etableringen af denne forbindelse har fået mulighed for at se også Johannesevangeliet som et led i en tidlig evangelie-genskrivningsproces.

Endelig har vi for det tredje analyseret evangelierne under inddragelse af relevante hermeneutiske teknikker fra den narrative kritik og redaktionskritikken. Et fokus på disse metoder har været oplagt, da særligt den narrative kritik har bibragt eksegesen en forståelse af evangelisterne som kreative forfattere (jf. forståelsen af de bibelske genskrivninger som kreative tekster), mens redaktionskritikken har bidraget med et blik for, hvordan evangelisterne hver især udvikler deres fortælleverdener, ideologier og teologier i en bevidst interaktion med deres respektive kildematerialer.

Appliceringen af disse tre greb har gjort det muligt for os at fortolke evangelierne som, så at sige, stationer i en tidlig

kristen teologisk udviklingsproces, hvor hver af de senere evangelieforfattere via en kreativ genskrivning af et eller flere tidligere evangelier har forsøgt at fastlægge, justere eller nuancere deres forgænger(e)s teologiske position(er) og betydningsunivers(er). Det har på den ene side medført en række interessante læsninger af de enkelte evangelier, både på et helt overordnet plan og i forhold til en række mere specifikke problemstillinger. På den anden side har det givet os lejlighed til at revidere selve forståelsen af, hvordan fænomenet, eller genren, „genskrevet bibel“ skal forstås. Som nævnt ovenfor, anførte Philip Alexander i 1988, at bibelske genskrivninger aldrig forsøger at fortrænge deres forgængere. Men hvis vi vælger at forstå evangelierne som eksempler på genskrevet bibel, bliver det klart, at det standpunkt nødvendigvis må nuanceres. For det synes åbenlyst, at i hvert fald nogle af evangelisterne rent faktisk forsøgte at fortrænge deres forgængeres værker. For eksempel kan man bemærke, at Matthæus i sit evangelium indoptager hele Markusevangeliet (omend i mange henseender i en betragteligt omskrevet form) og dermed så at sige gør Markusevangeliet grundlæggende overflødig. Og at Lukas i sit forord (Luk 1,1-4) eksplicit gør gældende, at han – i modsætning til sine forgængere – i det følgende vil fortælle historien om Jesus og „de begivenheder, som har fundet sted iblandt os“, i korrekt rækkefølge og på en måde, der er baseret på nøje studier af øjenvidneberetninger. Derved angiver han, at hans forgængeres værker i virkeligheden er upræcise og måske endda vildledende og upålidelige. Ved at betragte evangelierne som genskrevet bibel

får vi altså blandt meget andet således også mulighed for at forholde os kritisk til Alexanders princip c.

Resultater og aktiviteter

Inden for denne overordnede ramme af at forstå evangelierne som genskrevet bibel har vi i gruppen dels forfattet en række artikler og bøger, dels arrangeret og afholdt et antal seminarer og internationale konferencer.

Hvad det første angår, kan det fremhæves, at Mogens Müller har skrevet en populær formidlende bog, *Evangeliet og evangelierne. Evangelierne som bibelske genskrivninger*, at Finn Damgaard har forfattet en monografi om Petersfigurens udvikling fra Paulus og igennem alle fire nytestamentlige evangelier, mens jeg selv har skrevet en bog om Lukasskrifterne med fokus på både forholdet mellem Lukasevangeliet og Apostlenes Gerninger

(Lukasevangeliets „2'er“) og Lukasevangeliets genskrivninger af motiver og passager fra Markus- og Matthæusevangelierne.

Og hvad det andet angår, kan det nævnes, at vi – udover kontinuerligt at have afholdt fire seminarer pr. semester med fælles læsninger af hinandens produktioner og anden relevant litteratur (ikke mindst Josefus' *Det Jødiske Folks Historie*) – sidste år i juni afholdt en større international konference om Lukas som kreativ tekstfortolker, og at vi til næste sommer i samarbejde med Heike Omerzu vil afholde endnu en konference, denne gang med fokus på spørgsmålet om Q's eksistens og den betydning, som denne hypotese har haft for evangeliefortolkningen. Foredrag fra begge konferencer vil naturligvis udkomme i bogform, og bidrag til den første er allerede i skrivende stund på vej i trykken.

2016-projekter: Uddannelsesudvikling på Det Teologiske Fakultet

Professor mso ph.d. Jesper Tang Nielsen

I 2012 besluttede Københavns Universitet at „nedspare“ (det modsatte af „opspare“) egenkapitalen med ca. en halv milliard inden udgangen af 2016.

Der blev afsat 400 millioner kroner til tværgående forskningsprojekter af højeste kvalitet. Samtidig blev 80 millioner reserveret til store udviklingsprojekter inden for uddannelse og undervisning. Pengene blev uddelt til otte projekter om forskningsbaseret undervisning, innovation og entrepreneurship, internationalisering og sprogkompetencer, KU's sommerkursusprogram, online og blended learning, tværfaglige og tværfakultære uddannelser. Det Teologiske Fakultet er på den ene eller anden måde involveret i de fleste projekter, som nu er kommet godt i gang og efterhånden begynder at komme de studerende til gavn. Tre af projekterne er i øjeblikket mest synlige på fakultetet.

Internationalisering og sprogkompetencer

Det har i mange år været problematisk for de teologiske uddannelser, at megen central teologisk litteratur er skrevet på tysk, men der har ikke været krav om, at man skal kunne tysk, når man begynder på studiet. I årevis har vi forsøgt at omgå problemet ved at arrangere kompakte tyskkurser, som de studerende kunne følge ved siden af den ordinære undervisning for at opnå den læsefærdighed på tysk, som alligevel blev anset for at være en forudsætning for studiet. Resultatet var nok, at mange studerende enten ikke læste de pågældende tekster eller på egen hånd fandt engelske oversættelser. I hvert fald blev resultatet kun i undtagelsestilfælde, at studerende uden tyskkundskaber fra gymnasiet tilegnede sig de nødvendige sproglige kompetencer under studiet. Snarere har indtrykket været, at stadig færre var i stand til at læse tysk. Reelt var kravet om læsefærdighed i tysk på nippet til at blive opgivet.

Med 2016-projektet om internationalisering og sprogkompetencer opstod en mulighed for at gøre en målrettet og innovativ indsats for at afhjælpe dette

problem. I et samarbejde mellem Københavns Universitets Center for Internationalisering og Parallelsproglighed, bibliotekssektionen ved Det Teologiske Fakultet og professor mso Anna Vind udvikledes et projekt om integration af sprogundervisning i bachelorundervisningen i Kirkehistorie. Deltagerne har bidraget på forskellig vis til projektet.

Anna Vind, der har været initiativtager og ansvarlig for projektet, har tilrettelagt et forløb i kirkehistorie baseret på tysk-sproget litteratur. Bibliotekar Henrik Hovgaard Laursen har bistået lektor i germanistik Ken Farøe med at levere tekstudgaver, der kunne danne grundlag for at producere et elektronisk kompendium, der er en såkaldt „rich text“. I denne sammenhæng betyder det, at den elektronisk og forsynet med sproglige hjælpemidler som fx ordbogsfunktioner og illustrationer af grammatiske strukturer. I forbindelse med Anna Vinds undervisning udbydes to tyskkurser (begynder og øvet) i læsefærdighed.

At dømme efter tilmeldingerne til kurset efterkommer det et behov blandt de studerende. Det er til stor gavn for dem og for fakultetet. Imidlertid er det også en del af 2016-projekterne, at erfaringer opsamles og udbredes. Dette projekt er inspirerende for andre studier, hvor de kæmper med lignende problemer, fx filosofi, der allerede har iværksat et lignende tiltag om filosofiske hovedværker, som er skrevet på tysk. Dette er en af de umiddelbare gevinster ved tværgående projekter, som beforder inspiration og erfaringsudveksling på tværs af fakulteter.

Forskningsbaseret undervisning

Universitetsuddannelsers særtegn er, at de er forskningsbaserede. I de senere år har man i universitetsverdenen talt en del om, hvad det betyder. Det er ikke så let at bestemme, som det umiddelbart kan synes. Bliver undervisningen forskningsbaseret, fordi det er en forsker, der underviser? Og bliver undervisningen bedre af det? Er det forskningsbaseret undervisning, fordi lærebøgerne indeholder den nyeste viden? Skal undervisningen bygge på pædagogisk forskning, for at man kan tale om forskningsbaseret undervisning? Det er ikke let at bestemme det, som vi alle er enige om, er det vigtigste ved undervisningen på et universitet.

Af den grund forsøger 2016-projektet om forskningsbaseret uddannelse i teori og praksis at undersøge, hvad forskningsbaseret er. Det Teologiske Fakultet deltager i projektet med et pilotprojekt om talentudvikling gennem forskningsnær undervisning. Professor mso Tine Reeh har været med i projektgruppen fra udviklingsfasen. Desuden deltager professor mso Mette Birkedal Bruun og postdoc Stefan Nordgaard i projektet.

Projektets ide er at inddrage særligt interesserede studerende i forskningsprojekter, som findes på fakultetet. Der er mange formål med det initiativ. For det første er det et ekstra tilbud til studerende, der er villige til at yde en ekstra indsats og bidrage på et højere niveau, end det er almindeligt i andre undervisningstyper. Denne del af projektet er i mellemtiden blevet ekstra aktuelt, fordi man nu fra politisk hold vil understøtte arbejdet med talent i uddannelsessystemet. I en ny bekendtgørelse, som endnu ikke er trådt i kraft, giver man således mulighed for, at

meritter ud over det ordinære curriculum kan anføres på eksamensbeviset som en særlig udmærkelse. For det andet er det et forsøg på at lade forskningsprojekter, som ofte er finansieret af eksterne kilder, bidrage til undervisningen. Også dette er et tema, som har stor bevågenhed politisk og internt på Københavns Universitet, hvor man helst ikke ser, at fastansatte forskere slet ikke bidrager til uddannelserne. For det tredje afsøger projektet mulighederne for at inddrage de studerende i forskningsprocessen, hvilket ellers traditionelt er meget lettere i naturvidenskabelige sammenhænge, hvor de helt konkret kan komme med i laboratoriet. Endelig for det fjerde tilstræber man at bibringe de studerende en forståelse af forskningen ved at lade dem selv udarbejde små forskningsprojekter, som præsenteres for internationale topforskere.

Det første konkrete tiltag i dette projekt var et kursus om „andre kirkehistorier“ i tilknytning til ERC-projektet „Solitudes“. En mindre gruppe studerende arbejdede gennem et semester med fransk kirkehistorie i det syttende århundrede og forberedte papers og præsentationer på engelsk, som en tilrejsende ekspert hørte og kommenterede.

Det andet kursus tog afsæt i det af VELUX-fonden finansierede projekt om evangelierne som genskrevet bibel. Temaet var sex og køn i antikken. Deltagerne skal gennem projektet udarbejde mindre afhandlinger, som skal fremlægges ved en master class med inviterede forskere.

Det tredje kursus omhandler kirke og kristendom i oplysningstidens Danmark-Norge. Kurset vil arbejde med hidtil ubehandlet arkivmateriale og give deltagerne

en grundig introduktion til arkivarbejde som en del af selvstændigt historisk arbejde. Kurset stiler mod, at deltagerne udarbejder bidrag om emnet i artikelform.

Med disse projekter placerer Det Teologiske Fakultet sig centralt i aktuelle uddannelsesdiskussioner. Der bidrages både til talentdagsordenen og til diskussionen om, hvad forskningsbaseret uddannelse er. I hvert fald viser vi, at forskningsbaseret undervisning kan være, at forskere inddrager studerende i deres egne forskningsprojekter, lader dem arbejde med forskningsmetoder og udarbejde forskningsbidrag. Man kan måske endda sige, at dette er den ideelle form for forskningsbaseret undervisning.

Online og blended learning

Der er ingen tvivl om, at potentialet i elektroniske læringsressourcer bogstaveligt talt overstiger enhver forstand. Derfor omhandler det største af 2016-projekterne netop mulighederne inden for online og blended learning. På Det Teologiske Fakultet er det den pædagogiske konsulent, lektor Carsten Selch Jensen, og lektor Martin Ehrensverd, som deltager i projektet.

En del af 2016-projektet er udvikling af rene onlinekurser. Under uddannelsen „Religious Roots of Europe“ tilbydes kurser i bibelsk hebraisk, klassisk arabisk og klassisk syrisk. Uddannelsen er en fællesuddannelse, så de studerende befinder sig ved et af fem nordiske universiteter, mens de følger undervisningen på fakultetet. Sprogundervisningen foregår dels via Skype videokonference, dels gennem videoforelæsninger på YouTube med grammatikgen gennemgang.

Et andet tiltag er at vende klasseværelset om, for nu at fordanske udtrykket „flipped classroom“. Traditionel undervisning bygger på, at de studerende har forberedt sig, før de møder op til undervisningen. Men i mange tilfælde kommer undervisningen til at gå med at gennemgå de tekster, som de studerende har eller burde have læst. Hvis man vender klasseværelset og lægger små videoer med gennemgange af de pågældende tekster eller af nøglebegreber ud i holdets e-læringsrum eller på YouTube, kan gennemgangen af teksten finde sted, inden de møder til undervisning. Niveauet i den pågældende lektion vil således blive højere end ved traditionel undervisning. Nu kan man begynde, hvor undervisningen tidligere ofte sluttede.

Et af delprojekterne hedder „mere og bedre Absalon“. Det har til formål at udnytte de muligheder, der allerede ligger i Københavns Universitets e-læringsplatform bedre. Heri ligger en lang række værktøjer, som anvendes til blended learning, som er kombinationen af e-læring og traditionel undervisning. I så godt som alle pædagogiske efter- og videreuddannelses tiltag for det videnskabelige personale indgår disse muligheder som en naturlig del af udviklingen.

Blended learning indgår allerede i de fleste kurser under „Religious Roots of Europe“. Eksempelvis har kurset „The Qur'an and its biblical contexts“ været afviklet som blended learning. Det har gjort brug af en online videointroduktion til selve kurset og til hver uges læsning.

Der har været online diskussionsfora til ugens læsning og studiespørgsmål og til deling af lærerens refleksioner over ugens spørgsmål. Den fysiske tilstedeværelse på dette kursus har taget form som en uges kompaktseminar, hvor de studerende fra de fem universiteter samles til et intensivt, traditionelt undervisningsforløb.

Gennem 2016-projektet bliver blended learning i det hele taget en integreret del af mange af fakultetets kurser. De studerende kommer til almindelige forelæsnings, men undervisningen understøttes i højere eller mindre grad af Absalon online platform. Absalon bruges i stigende grad, og en af efterårets nye tiltag er brugen af video med lærerne. Dermed kommer der et element af flipped classroom ind i undervisningen. Det foregår typisk ved at centrale temaer optages på video, så de studerende kan se dem igen og igen. Det tager tid at forberede og optage videoerne, men tiden føles typisk som godt givet ud, idet læreren så ikke behøver at gentage sig selv nær så meget som ellers.

Mulighederne i de nye medier er som sagt uendelige. Gang på gang ser vi os overhalet af udviklingen, så de studerende opfatter tiltagene som lettere forældede. Det ændrer ikke på, at det er afgørende at implementere e-læring som en naturlig del af uddannelserne, for det vil ganske givet være inden for det område, at de største forbedringer af uddannelserne ligger. Med fakultetets deltagelse i 2016-projektet er vi godt på vej.

Less is More: The Art and Architecture of Simplicity, c. 1700

Af postdoc, PhD Eelco Nagelsmit

In autumn 2013 I came from Holland to Denmark to work as a postdoc in the research project *SOLITUDES: Withdrawal and Engagement in the Long Seventeenth Century*. Together with my colleagues Mette Bruun, Sven Rune Havsteen, Kristian Mejrup, and Lars Nørgaard, I examine the tension between religious withdrawal from the world and societal engagement, pursuing this tension in a broad range of (artistic) media. Within the team, I am responsible for the aspects pertaining to visual art, architecture, and material culture.

I wrote a doctoral dissertation in the History of Art and Architecture at the University of Ghent (Belgium) and Leiden University (The Netherlands). In this thesis I examined the patronage of art and architecture during the Counter Reformation by means of a series of case studies in seventeenth-century Brussels, as I wanted to reconsider the function of the overwhelming baroque altarpieces, sculp-

tures, and lavish architectural decorations that flooded the re-catholicized churches after iconoclasm. Unlike most art historians I looked not primarily at matters of style or iconography (and their historical development), but at the historical and social contexts in which artworks functioned, using an approach informed by ethnography and anthropology. I proposed to redefine the „baroque piety“ of religious patronage that generated works of art and architecture not as a strategy to persuade (in a rhetorical way), but to negotiate with the divine in a continuous process of reconciliation, aiming to regain divine grace. My research showed how this negotiation with God took place within networks of social relations, or nexuses, in which art and architecture functioned as agents of change: of religious and societal transformation.

In the Solitudes-project I continue this line of inquiry, which focuses on the effects artworks produce, and how contemporaries conceived and perceived their agency, applying it to a wide variety of paintings, prints, buildings, and objects. I aim to bring specific art history knowledge into bearing with other disciplines,

within the cross-confessional framework of the project's ten case studies of places in seventeenth-century France and Germany. In the following I will give some examples of places and materials we have been working on, seen through the lens of an art historian.

A frugal façade

The first place we jointly studied was a school: the Pietist leader August Hermann Francke's *Waisenhaus*, built between 1698 and 1700 in Glaucha near Halle (see image cover). At first sight, this plain building might seem to be not especially interesting from an art historical perspective. However, at closer inspection, and in consideration of theological concerns, its façade turns out to be a deliberate balancing act between indulgence and undue restraint. Although Francke claimed to have avoided any kind of unnecessary ornament, considered by Pietists as wordly „Üppigkeit“, the design strictly adheres to classical examples of stately architecture. As usually in classical architecture, the middle of the façade is articulated by an *avant-corps* of five bays, though hardly protruding, crowned by a pediment with an ornamental tympanum. It symmetrically emphasizes the most prominent, central part of the building and its entrance, providing focus for the gaze of the viewer. Here, pride of place was usually reserved for a heraldic device of the proprietary. On the plain façade of the *Waisenhaus*, however, the tympanum is singled out for the conspicuous use of ornament in the form of painted relief sculpture of an emblematic nature. The lower part of the tympanum relief shows a blue banderol bearing a gild-

ed scripture verse: „die auf den HERRN harren, kriegen neue Kraft, daß sie auf-fahren mit Flügeln wie Adler“ (Is 40:31) which is surmounted by two brown eagles on a light blue background gazing towards a golden sun, which shines golden rays from the top corner of the pediment.

The interesting thing about the façade is that it is an outstanding example of the Pietistic instrumentalization of art and architecture: expressly not to please the eyes, but to bring across an idea or series of ideas. The formal conventions of classical architecture, reduced to a bare minimum, help to put the spotlight on the eagles and the text they bear. Substituting the heraldry viewers might expect, they „herald“ the comforting and encouraging message of Isaiah 40:31 in an emblematic way: image and text explain and illuminate one another and provide multiple possible readings. This emblematic and multifaceted use of the eagle-motif is exemplified and developed in almost every product of the Francke foundations.

In the subsequent building campaigns Francke turned to a strictly utilitarian architecture, but by then the classical façade had produced the desired effect, which enabled Francke to explain the ornaments as signs of unshakable faith, and the vigorous growth of the institutions in terms of divine providence.

The Sun King and his shadow

Similarly intricate uses (and non-uses) of art and architecture may be found in the context of the French court of Louis XIV. Here, the refinement of courtly taste for art and its reception reached a climax in precious salons, while the conception and production of the arts became increasing-

ly specialized in the context of the *Academies*. At the same time the court of Louis XIV was also the center of *devotion à la mode* and religious networks, involving an antagonistic relationship to the Jansenist movement and a brief involvement with heterodox currents like Quietism. These religious attitudes emphasized a negation of pride and vanity, and promoted a rejection of the world, especially the glamorous world of the court and its artistic trappings. This counter-culture generated an important cultural production, yet the resulting artworks and buildings have so far received little attention from art historians. Patrons like Madame de Maintenon, morganatic wife of Louis XIV, and members of the high aristocracy corresponded with leading ecclesiastics like Fénelon, Rancé, Bossuet, and (art) historians like Félibien, who all actively participated in contemporary discourses on art such as the *Querelle des anciens et des modernes*, and on the Longinian sublime. What has hitherto rarely been studied in detail is the relation between these patrons, ecclesiastics, and artists.

A good example of this neglect is Maintenon and the king's pious foundation of a boarding school for daughters of poor aristocrats, *Maison Royale de Saint-Louis* at Saint-Cyr, built in 1685-1686 under the direction of the *premier architecte du roi* Jules Hardouin-Mansart, who was also responsible for the works at the palace of Versailles. His design was based on ideas of Maintenon, who closely supervised the work and its furnishing, which she wanted to be devoid of exces-

sive ornamentation: the girls and their teachers were to be systematically divested from worldly glamour. Apart from the sheer scale and a baroque sense of symmetry, the building was deliberately kept very sober and sparsely decorated, which is one of the reasons why historians of art and architecture have not taken it seriously. However, the assumed idea of Saint-Cyr as an „artless“ place is decidedly wrong, as it involved for instance important but rarely studied paintings by Pierre Mignard and others. Our research suggests that in order to fully appreciate the „jeux d'esprits“ of these pictorial conceits, a certain devotional attitude and foreknowledge was required from the spectator. Indeed, the building and its interior played an important role in the display of Maintenon's carefully constructed image: she personally showed around high-ranking visitors like the Papal nuncio and the English royal exiles, who praised the architecture in terms of the Longinian sublime. I am particularly interested in how, vis-à-vis the splendour of Versailles, the model of conspicuous sobriety of Saint-Cyr may reveal contemporary (religious) attitudes toward art and architecture, its function and its style.

Together, these case studies may shed new light on different dimensions of seventeenth-century art, architecture, and material culture, but also on political and religious history, as well as the history of ideas. The simplicity of art and architecture in the period around 1700 anticipates in many ways the modernist credo „less is more“.

La Maison Royale de Saint Louis (1684-1693)

Af ph.d.-stipendiat, cand.teol. Lars Cyril Nørgaard

Forskningsmæssig ramme

Mit ph.d.-projekt er en del af forskningsprojektet *SOLITUDE*: *Withdrawal and Engagement in the long Seventeenth Century*.

Projektet er således sat i en overordnet ramme, hvor fem tysk-protestantiske og fem fransk-katolske steder undersøges. For hvert af disse steder er det hensigten at kaste nyt lys over, hvordan afsondring fra verden og engagement i verden krydser hinanden. Min forskning tager dermed udgangspunkt i dette krydsfelt, og det fælles arbejde udgør den overordnede ramme for min forskning. I samarbejdet med mine kollegaer (professor mso Mette Birkedal Bruun, lektor Sven Rune Havsteen, postdoc. Eelco Nagelsmit, ph.d.-stipendiat Kristian Mejrup) er mit særlige ansvarsområde social-historiske forhold og handlingsmodeller.

Geografi

Inden for rammerne af dette fælles arbejde er jeg ved at udarbejde en ph.d.-afhandling om ét af de ti steder, nemlig

klosteret La Maison Royale de Saint Louis. Dette kloster blev grundlagt i 1686 af Louis XIV (1643-1715) og af hans sidste kone Françoise d'Aubigné, marquise de Maintenon (1635-1719). Klosteret blev placeret i den lille by St Cyr, der befinder sig små 5 kilometer fra Versailleslottet. Det blev bygget til at huse 36 nonner (les dames de Saint Louis) og 250 piger fra fattige, adelige familier. Ud over adelig slægt var det en optagelsesbetingelse, at faderen eller et andet mandligt familiemedlem havde tjent i kongens hær. Hensigten var, at disse piger skulle opdrages for derefter at sendes tilbage til verden som hustruer i adelige familier. Af *Edit d'établissement de St Cyr* (1686) fremgår det, at kongen forpligtede sig til at betale pigernes medgift, hvis de valgte ikke at blive nonner, men at blive gift.

Mit projekt tager altså udgangspunkt i en specifik bygning, som stadig findes (det er dog kun klosterkirken, der er bevaret). Men denne bygning var tiltænkt en funktion, der principielt knyttede den til husstande overalt i det tidlige moderne Frankrig. I flertallet af lavadelige familier var det moderen, der forestod opdragelsen af børnene. Den undervisning, som

les dames de Saint Louis gav pigerne, kunne derved spredes til resten af landet. Her har vi projektets første eksempel på, hvordan afsondring og engagement sammenflettes. Hensigten med at afsondre et bestemt antal piger fra en specifik samfundsklasse og installere dem i et afgrænset rum var at disciplinere ikke bare dem, men også den verden, der fandtes uden for klosterets vægge. Det kildemæssige grundlag for min undersøgelse af dette er blandt andet den arkitektoniske plan over bygningen, diverse *mémoires* og juridiske dokumenter fra samtiden og en række manuskripter fra Bibliothèque Municipal de Versailles (herefter BmV) og fra Archives départementales de Yvelines' serie D og J (herefter D og J).

Historisk kontekst

Grundlæggelsen af institutionen i St Cyr kan dog også ses i en langt bredere historisk kontekst. For at sikre sit nye klosters økonomi overførte Louis XIV *la manse abbatiale* fra den middelalderlige klosterkirke i St Denis. Denne kirke, hvor Frankrigs konger blev stedt til hvile, havde stået tom siden 1679, og derfor mente kongen at have jurisdiktion over den. Paven var naturligvis ikke enig. I det hele taget skete der i 1680'erne en dramatisk eskalering af den storpolitiske konflikt mellem Versailles og Rom. Denne konflikt var ikke i sig selv ny, men havde spor tilbage til investitur-stridighederne i det 12. århundrede, til kanoniseringen af Louis XI (1297), Philippe le Bel og pave Bonifatius VIII's bulle *unum sanctum* (1302) og François I og konkordatet i Bologna (1516). I det 17. århundredes Frankrig, som var hjemmøgt af religionskrige (fra 1530'erne til 1598) og borger-

krig (1648-1653), var der ligeledes stærke kræfter, der ønskede en kirke uafhængig af paven. Dette kom f.eks. til udtryk under Marie af Medicis interregnum (1610-17), hvor den røde eminence, Armand-Jean du Plessis de Richelieu (1585-1642), gav nyt liv til ideen om kirkes selvstændighed.

Under Louis XIV kom denne ide for alvor til udtryk efter den fransk-hollandske krig. Kort efter freden i Nijmegen (1678), hvor solkongen trak sig ud som krigens sejrherre, beordrede han kirken til at finde en 'løsning' på forholdet mellem sine egne og pavens rettigheder. Med *déclaration des quatre articles* (1682) blev den franske kirkes koncilier hævet over pavens beslutninger, og den universelle ret til at udpege biskopper (*la regale spirituelle*) og retten over kirkelige besiddelser (*la regale temporelle*) blev lagt i hænderne på kongen. Med disse gallikanske artikler brød *l'affaire de regale* ud i lys lue, og fra 1684 til 1693 var der således nærmest et fuldstændigt stop for pavelige provisioner til franske biskopper. De præster, der havde underskrevet eller støttet op om de gallikanske artikler, måtte altså se langt efter nogen juridisk anerkendelse af deres nye embede. De blev biskopper – men alene på den franske kirkes og konges nåde.

Til denne konflikt, som også tæller tilbagekaldelsen af Nantes-ediktet (1685), hører også grundlæggelsen af La Maison Royale de Saint Louis. Dette var selvfølgelig en mindre begivenhed, men for at belyse, hvorfor institutionen blev oprettet, knytter mit projekt sig til perioden for konflikten mellem Louis XIV og paven (1684-93). Sammen med den 'indenrigspolitiske' funktion (uddannel-

sen af adelige piger, hvis familier havde relation til militæret) viser denne 'udenrigspolitiske' kontekst (konflikten med paven), at i konfessionaliseringens tidsalder indebar afsondring fra verden en relation til verden og til dens politiske organisering.

Reform

Samtidige breve viser, at pave Innocens XI og hoffet i Rom fandt den økonomiske overførelse fra St Denis uacceptabel, fordi les dames de Saint Louis ikke var underlagt en regel; de aflagde kun 'simple' løfter. Da Rom i 1692-93, ved afslutningen af *l'affaire de regale*, anerkendte overførelsen, skete det ikke mindst, fordi klosteret i mellemtiden var blevet underlagt en monastisk regel, og nonnerne nu aflagde 'evige' løfter. Denne reform af klosteret blev påbegyndt i 1689 og havde kongens hustru, Mme de Maintenon, som sin drivkraft. Der er ingen tvivl om, at Maintenon havde relationer til Rom, og at Rom opfattede hende som en vigtig allieret i perioden 1684 til 1693. Spekulationer i Mme de Maintenons indflydelse på Louis XIV går helt tilbage til Laurent Angliviel de La Beaumelle (1726-73), der som den første udgav hendes breve og fabrikerede bevis for, at tilbagekaldelsen af Nantes-ediktet i virkeligheden skyldtes hende. Under alle omstændigheder er det dog først efter 1693, ja, måske først efter 1699, at Maintenon vitterligt påvirkede den politiske beslutningsproces.

Men selvom Mme de Maintenons politiske indflydelse ikke hører til i den historiske kontekst, som er udgangspunktet for mit projekt, kan man spørge hvilken funktion, Maintenon havde i forhold til klosteret i St Cyr og dets kontakt med

omverdenen. Hun var på intet tidspunkt dets *abbesse*, men Louis XIV overgav officielt alle beslutninger vedrørende klosteret til hende. Og at dømme efter omfanget af hendes breve til forskellige dames de Saint Louis, var klosteret afgørende for hende. Vigtige kilder til dette er f.eks. *La parfait novice ou avis de Mme de Maintenon aux Religieuses de St Louis sur la piété et les devoirs de leur état* (BmV P 49), *Entretiens de Mme de Maintenon aux religieuses de St Louis à St Cyr* (BmV F 908) og *Recueil des réponses que Mme de Maintenon notre institutrice a eu la bonté de nous faire en diverses occasions* (BmV G 206). Disse manuskripter afspejler forestillingen om et religiøst selv, der er i verden, men i kraft af sine handlinger viser sig ikke at høre til verden. Mme de Maintenons engagement i klosteret, i dets juridiske regulering og daglige liv signalerer altså en afsondring fra verden, der ikke betegner en flugt fra verden. Derimod falder afsondring sammen med en eksplicit ambition om at reformere verden.

Repræsentation

Dette synspunkt kan føres videre til, hvordan vigtige teologiske figurer i det 17. århundredes franske kirkehistorie kommunikerede med Mme de Maintenon. Centrale er her Paul Godet des Marais (1647-1709), biskop af Chartres (1690), og François de Salignac de La Mothe-Fénelon (1651-1715), ærkebiskop af Cambrai (1696). En del af Godet des Marais' breve til Mme de Maintenon blev udgivet i 1755 og igen i det 19. årh., mens et endnu større antal breve findes i kopier (BmV P 62-67, BmV M 55, BmV G 224, D 120*). Konstruktionen af Maintenon –

som situeret mellem hoffets verden og klosterets verden – er kernen i disse breve, hvis originaler jeg i skrivende stund forsøger at tilgå i private arkiver. Et andet vigtigt aspekt er Godet des Marais' deltagelse i reformen af La Maison Royale de Saint Louis. Ved reformen blev klosteret en del af sognet Chartres, og det var biskoppen, der derfor varetog reformens implementering. Kildematerialet til dette er omfattende (f.eks. D 95, Fol. 3-30, D 150, J 3435). Men både i forhold til Godet des Marais' breve og hans rolle i reformen undersøger jeg, hvordan Maintenon teologisk konstrueres, og hvordan denne teologiske konstruktion placerer hende i spændingen mellem afsondring og engagement. I forhold til Fénelon og hans breve til Maintenon, som findes i en moderne kritisk udgave, og hvis originaler kan konsulteres i arkivet ved Saint Sulpice og på Bibliothèque National, skal en lignende undersøgelse gennemføres med fokus på konstruktionen af Maintenon og „hendes” kloster.

Selvrepræsentation

Fragmenter af Godet des Marais' og Fénelons breve dukker også op i de otte små *carnets* (vol. 1-VII: 130 x 95 mm, Vol. VIII: 120 x 84 mm), hvori Maintenon med egen hånd, og kun til eget brug, har reproduceret citater fra Bibelen, fra François de Sales, Jeanne de Chantal, Mère Priolo, Augustin og altså fra Godet des Marais og fra Fénelon (cf. BmV P 36-42; P 98). Indholdet af disse er endnu ikke fuldstændig afdækket. Nogle cita-

ters oprindelse står således stadig hen i det uvisse. Derudover er bøgernes væv af citater aldrig udforsket som udtryk for en fromhedspraksis. Projektets fortolkning af denne skrivepraksis og af Mme de Maintenons selvrepræsentation er vanskeliggjort af, at der eksisterer meget få eksterne kilder. Derudover krydser denne selvrepræsentation grænserne mellem forskellige medier, og projektet inddrager derfor også f.eks. visuelle repræsentationer af Maintenon.

Social-historiske forhold og handlingsmodeller

Overordnet set beskriver mit projekt altså La Maison Royale de Saint Louis på to forskellige niveauer. På det første niveau sættes klosteret ind i en overgribende kontekst. Denne kontekst gør det muligt at forklare, hvorfor klosteret blev bygget, og hvilken funktion bygningen var tiltænkt. På et andet beskrivelsesniveau analyserer projektet en række sociale handlingsmodeller, der knytter sig til klosteret. Disse modeller er formuleret i modsætning til den sociale verden uden for klosteret, men også med henblik på at realisere en alternativ socialitet. At være i verden, men ikke af verden – dette bibelske imperativ omsættes til konkrete handlingsanvisninger, og anskuet i deres specifikke historiske kontekst og i et empirisk kildemateriale er det sådanne handlingsanvisninger og deres teologiske konstruktion, der er mit projekts genstandsfelt.

Hvor er jeg, når jeg ser? Den rumlige dimension i visionslitteraturen fra Det Gamle Testamente og den intertestamentale periode

Af postdoc, cand.theol., ph.d. Mette Bundvad

Et nyt postdoc-projekt ved Afdeling for Bibelsk Eksege- se beskæftiger sig med visionslitteraturen fra Det Gamle Testamente og den intertestamentale periode ved at undersøge *rummet* i denne litteratur.

I århundrederne efter det babylonske eksil sker der en markant genremæssig udvikling i den gammeltestamentlige profetlitteratur: forfatterne til disse skrifter benytter sig i højere og højere grad af *visionsformen*, når de skal formidle deres budskab. Selvom der også i tidligere profetiske tekster fra Det Gamle Testamente findes beretninger om visioner, står tekst-elementer som orakler, beskrivelser af tegnhandlinger, og i det hele taget interaktionen mellem profeten og hans tilhørere, her meget mere centralt. Når profetens budskab derimod primært formidles gennem beskrivelser af hans visioner,

kommer hans egen oplevelse af den guddommelige åbenbaring i fokus. Visions- teksterne beskriver således, hvordan profeten ser overjordiske syner og indgår i samtale med himmelske budbringere, der kan forklare indholdet af hans sælsomme visioner for ham.

Rummet er en vigtig dimension af dette møde mellem himmel og jord, og et fokus på den rumlige dimension i visionsteksterne gør det muligt at undersøge nogle af deres allermost centrale elementer. For det første kan vi bruge en analyse af rummet i visionsteksterne til at diskutere, hvordan profetens visionsoplevelse skal forstås. Er det meningen, at man som tekstmodtager skal opfatte visionsrummet – det overnaturlige rum, profeten ser og beretter om i sin tekst – som virkeligt, og i så fald på hvilken måde?

For det andet kan vi undersøge, hvordan den overjordiske verden, der bliver beskrevet i visionerne, forholder sig til den hverdagsverden, som profetstekstens forfatter og hans publikum lever i. Dette

er et vigtigt spørgsmål blandt andet på grund af det skift i fokus fra interaktionen mellem profeten og hans tilhørere til interaktionen mellem profeten og den himmelske sfære, som visionsgenren befordrer. Når profetens budskab til sit publikum i visionsteksterne i høj grad formidles gennem beskrivelser af hans visioner, må vi overveje, hvad disse symbolrige og komplicerede visioner har at gøre med tilhørernes liv. Hvordan ønsker for eksempel visionstekstens afsender, at rummet i visionen skal påvirke og ændre den måde, tekstens publikum forstår det rum, de selv lever i?

Men hvad vil det nærmere sige at beskæftige sig kritisk med „rum“ og „rumlighed“, og hvordan kan vi mere specifikt bruge en rum-analyse til at læse visionsteksterne? Det er to grundlæggende spørgsmål for mit forskningsprojekt, som jeg i resten af denne artikel ser på et ad gangen.

Critical space theory: hvad er et rum?

Vi kommer nemt til at tænke på det rum, vi lever i, som noget, der bare er der, og hvis karakter vi ikke behøver overveje nærmere. I modsætning til denne form for vanetænkning har discipliner som geografi og historie i de seneste årtier arbejdet meget med „critical space theory“: en teoretisk indfaldsvinkel til rum og rumlighed, hvis hovedindsigt er, at vi selv er med til at konstruere de rum, vi befinder os i. Vores rum påvirkes af den måde, vi tænker om dem på, ligesom de formes af vores forestillinger om, hvordan de enkelte slags rum forholder sig til andre rum i vores verden.

Et eksempel: hvis jeg vil beskrive min lokale kirke som rum, er det ikke nok at

sige, at der er så og så mange meter mellem væggene, eller at afstanden er så og så lang til Superbrugsen på den anden side af gaden. Min oplevelse af det rum, som kirken er, har nemlig også at gøre med, hvilke forventninger jeg har til, hvad det er for en slags rum: hvad der kan og ikke kan foregå i det, og hvordan jeg bør forholde mig, når jeg er der. Min forståelse af, hvad et kirkerum er, og hvordan et sådant forholder sig til andre samfundsmæssige rum, er således med til at forme min opfattelse af min lokale kirke som rum. Det vil altså sige, at de rum, jeg befinder mig i, ikke kun er konstrueret af mursten, men også af mine kulturelle og ideologiske forventninger til dem. Det samme gælder for mere abstrakte rum, såsom for eksempel det danske samfund, EU eller folkekirken som helhed.

Hvis vores rum er konstrueret af vores måde at tænke om dem på, og hvis ideologi og kultur spiller en vigtig rolle i denne tænkning, bliver det nødvendigt at inddrage en magtpolitisk dimension i vores rum-analyse. Hvem bestemmer for eksempel, hvordan vi opfatter bestemte rum i vores samfund? Hvem kan ændre vores oplevelse af de rum, vi lever i, og hvordan finder sådanne ændringer sted? Jeg har ganske vist klare ideer om, hvad et kirkerum er, men disse ideer bygger på forestillinger om funktionen af hellige rum i vores samfund i dag, som jeg ikke selv har fundet på, og hvis udvikling jeg som enkeltindivid kun har begrænset kontrol over.

En anden vigtig dimension af rum-analyse har at gøre med identitet: at forstå, hvad et kirkerum er, for eksempel, involverer en forståelse af, hvordan jeg selv passer ind i dette rum, og hvordan jeg kan

relatere til rummet og til andre mennesker i det. Her bliver ikke kun geografi relevant for vores rum-analyse, men også discipliner som psykologi og filosofi.

Vi kan bruge denne måde at tænke kritisk om rum på til at undersøge konkrete rum i vores hverdag og forstå mere om, hvordan de fungerer – men vi kan også bruge den til at diskutere litterære rum som for eksempel rummet i religiøse visionstekster. Når først vi er klar over, at rum er ideologisk, kulturelt, og psykologisk konstruerede, kan vi meget bedre diskutere de forskellige slags rum i de gammeltestamentlige visionstekster, deres funktioner, og deres indbyrdes forhold.

Rum i visionsteksterne

Visionen beforder som *genre* et fokus på den rumlige dimension. Når det bliver beskrevet, at en profet ser noget, er det oplagt, at dette „noget“ må befinde sig et sted – i et eller andet rum. Dette gælder også for yderst kortfattede visionsrapporter, som ikke direkte forholder sig til det rum, visionen finder sted i. Når for eksempel Zakarias fortæller, at han „så fire horn“, kan man med lige så god ret spørge „hvor?“, som „hvordan?“ eller „hvornår?“

Samtidig er det selvfølgelig sådan, at forskellige visionstekster fokuserer på visionens rumlige dimension i forskellig grad. Vi kan tage et eksempel som Amos 8,1-2, hvor profeten i en vision ser en frugtkurv: „Dette lod Gud Herren mig se: Der stod en kurv med frugt. Han spurgte: 'Hvad ser du, Amos?' Jeg svarede: 'En kurv med frugt,' og Herren sagde til mig: 'Enden er kommet for mit folk Israel; jeg vil ikke længere bære over med det.'“ Fra

et rumligt perspektiv sker der ikke særlig meget i denne vision. Det bliver ikke engang gjort klart, om Amos simpelthen ser en frugtkurv i sit „hverdagsrum“, som efterfølgende bliver givet en symbolsk betydning – eller om tilhøreren skal forestille sig, at frugtkurven befinder sig på et andet plan; i et rum, som på en eller anden måde er adskilt fra hverdagens.

Men selvom om rummet ikke bliver tematiseret direkte her, er det stadigvæk værd at stille skarpt på det. For eksempel kan vi, som vi lige har gjort, overveje, hvilken slags rum, Amos' publikum skal forestille sig, at hans vision finder sted i. Måske kan vi ikke give nogen definitive svar, men vi kan i hvert fald gøre det klart, at profetens vision har en implicit rumlighed, og at dette visionsrum står i et eller andet forhold til det rum, Amos og hans tilhører befinder sig i.

Andre visioner gør meget mere ud af deres rumlige dimension. For eksempel beskriver Zakarias 1,7-6,8, hvordan profeten i løbet af en nat modtager en række visioner, hvori et ensemble af engle og andre overnaturlige væsener genetablerer Jerusalem. Det er en hel visionsverden, der her bygges op – et rum, der på den ene side ligner hverdagens Jerusalem, og som på den anden side står adskilt herfra: i Zakarias' visioner er det ikke mennesker, men engle, flyvende kvinder med storkevinger, og magtfulde, magiske forbandelsestekster, der bevirker de nødvendige samfundsendringer. Tekstens fortæller reflekterer desuden til en vis grad over, hvor Zakarias befinder sig i sit hverdagsrum, da han modtager sin åbenbaring: det er nat og han sover.

I Zakarias' visioner finder vi således et udpræget fokus på visionsrummet og

dets forhold til de andre rum, som profeten og hans tilhørere lever i. Dette gør en analyse af rummet særlig påtrængende: en undersøgelse af Zakarias' visionsrum giver os nye, rige perspektiver på teksten som helhed.

Vi kan for eksempel se på den konstruktion af rum, som vi diskuterede ovenfor: hvem konstruerer og kontrollerer rummet i visioner som disse? Er Zakarias' visionsrum for eksempel et protestrum, der tilbyder os et alternativt perspektiv på situationen i Jerusalem: en anden måde at forstå profeten og hans publikums såkaldt virkelige rum på, end den, der tilbydes af den politiske og samfundsmæssige elite? Eller er det snarere tilfældet, at profetens symbolrige beskrivelse af et genopbygget Jerusalem under Jahves beskyttelse støtter op om et politisk eliteperspektiv?

Det er påfaldende, at Zakarias' visioner om Jerusalems genrejsning ikke indeholder nogen konkrete instruktioner til profetens tilhørere om, at de skal bygge eller genopbygge noget som helst. De er meget mere interesserede i at overtale tekstens modtagere til at forstå deres rumlige virkelighed på en ny måde. Zakarias' visioner søger gennem deres egen rumlige præsentation af en overjordisk visionsverden at ændre tilhørernes opfattelse af deres hverdagsrum. Ens rumlige virkelighed kommer til at se helt anderledes ud, hvis man accepterer Zakarias' budskab om, at Jahve på et andet rumligt plan er dybt engageret i at genopbygge og beskytte ens by. Således sameksisterer visionsrummet med tilhørernes hverdagsrum – det supplerer det og fylder det med ny mening.

What Money Can't Buy – nyt forskningsprojekt ved Center for Kirkeforskning

Af ph.d.-studerende, cand. theol. Karen Marie Leth-Nissen

Er der noget, som penge ikke kan købe? Det er spørgsmålet, som et nyt forskningsprojekt vil forsøge at besvare. Titlen er inspireret af Harvardprofessor Michael Sandels bog af samme navn, hvor han forsøger at indkredse områder af det amerikanske samfund, hvor penge ikke bestemmer. Michael Sandel ser på pengenes og prisens effekt på vores omgang med hinanden og vores fælles værdier og håber på at sparke en debat i gang. For vil vi have et samfund, hvor alt er til salg?

Michael Sandels bog af samme navn, hvor han forsøger at indkredse områder af det amerikanske samfund, hvor penge ikke bestemmer. Michael Sandel ser på pengenes og prisens effekt på vores omgang med hinanden og vores fælles værdier og håber på at sparke en debat i gang. For vil vi have et samfund, hvor alt er til salg?

Penge til What Money Can't Buy

1. september 2014 indledtes projektet *What Money Can't Buy*, som løber over tre år og er finansieret af Det Frie Forskningsråd med en bevilling på 6,3 mio. kr. Københavns Universitet medfinansierer med ca. 3 mio. kr., som hovedsagelig går til ph.d.-løn og frikøb af seniorforskere.

Leder er lektor Hans Raun Iversen, Praktisk Teologi, Det Teologiske Fakultet, og resten af seniorforskergruppen udgø-

res af Margit Warburg, professor i religionssociologi på Institut for Tværkulturelle og Regionale Studier, KU, Niels Kærgård, professor i økonomi ved Institut for Fødevarer- og Ressourceøkonomi, samt Lisbet Christoffersen, juridisk professor mso ved Institut for Samfund og Globalisering, RUC, og adjungeret professor i kirkeret ved Teologisk Fakultet, KU. Til projektet er desuden knyttet tre ph.d.-studerende: Sidsel Kjems, økonom; Jes Heise Rasmussen, religionssociolog og Karen Marie Leth-Nissen, teolog. Alle tre ph.d.-studerende har 6-10 års erhvervs erfaring inden for deres respektive områder.

Folkekirken skal undersøges

I fokus for undersøgelserne er den danske folkekirke. Hvad er det, man rent faktisk kan få for pengene i folkekirken? Og hvad er det, man ikke kan købe, men alligevel får? Svarene vil komme fra økonomiske, religionssociologiske, kirkeretslige og teologiske vinkler og blive arbejdet frem gennem omfattende samarbejde mellem projektdeltagerne. I fokus er særlig de seneste 20 års udvikling i folkekirken, da det er her man for alvor kan se folkekirken under indflydelse fra

markedstækning i form af indførelsen af f.eks. New Public Management og New Public Governance.

Samarbejdet er blevet indledt med månedlige fællesseminarer, hvor projektets teoretiske problemstillinger diskuteres og foreløbige arbejder fremlægges. I oktober blev det første paper om *Social kapital* fremlagt. Social kapital er sammen med *markedstækning* og *individualisering* teoretiske begreber, som danner fundamentet for undersøgelserne i *What Money Can't Buy*. I november har *Kapitalisme og teologi* været temaet, hvor der blev set på forskellige etiske og teologiske perspektiver på det frie markeds indvirkning på vores globaliserede samfund.

Et åbningsseminar løb af stablen 5. december 2014, og her indledte docent, dr. Tuomas Martikainen, Religious Studies, Åbo Akademi, og professor Eva Sørensen, Institut for Samfund og Globalise-

ring, RUC, med oplæg om, hvordan man kan bruge teorier om styring af offentlige institutioner på statskirker og hermed folkekirken. Samtidig fremlagde alle projektdeltagere kort deres undersøgelser, som foregår på tre niveauer i og omkring folkekirken.

En styrke i projektet er netop de forskellige faglige tilgange, som sikrer et bredere perspektiv på folkekirken. Folkekirken er som forening en del af civilsamfundet, men samtidig under statslig forvaltning gennem Kirkeministeriet og Folketinget. Folkekirken er en medlemsorganisation, men samtidig har alle danskere interesser i folkekirken gennem f.eks. civilregistrering og kirkebygninger som historiske monumenter. Historisk er folkekirken tæt knyttet til det danske samfund, samtidig med at den er en del af en levende nutid og fremtid med sekularisering og indvandring som forandringsagenter.

The structural level			
Legal development Lisbet Christoffersen	Economic structure Sidsel Kjems	Introduction of New Public Management Karen Marie Leth-Nissen	Political decision-making processes Jes Heise Rasmussen
Surveys linking levels			
Resource mobilization Margit Warburg and Sidsels Kjems	Relations between self-understanding, resource allocation, and participation Hans Raun Iversen	The market orientation of the Danish National Church and consequent social effects Niels Kærgård	
Level of members and users			
Members and non-members between market, social capital and individualization Jens Heise Rasmussen and Karen Marie Leth-Nissen			

Fra projektbeskrivelsen, se <http://teol.ku.dk/cfk/whatmoneycantbuy/>

Undersøgelser på institutionsniveau

Øverste niveau kan kaldes det strukturelle niveau, institutionsniveauet. Her undersøger Lisbet Christoffersen, hvordan udviklingen i retsregler og kirkeministerielle betænkninger har været de seneste ca. 20 år i folkekirken. Hvordan kan man se indflydelsen fra markedstænkningen og New Public Management, og hvordan har det ændret folkekirken?

Sidsel Kjems ser fra en økonomisk vinkel på, hvordan folkekirkens økonomi forholder sig til samfundet, og vil arbejde med at værdisætte samfundsnyttens af folkekirken. En sådan analyse har ikke været gjort før med folkekirken, og Sidsel Kjems vil derfor overføre erfaringer fra miljøøkonomi og analyse af kulturinstitutioners økonomi på folkekirken. Hvordan værdisætter man samfundsnyttens af en smuk udsigt – eller i dette tilfælde folkekirken – når der skal tages beslutninger om udvikling af samfundet?

I folkekirken er det provstiet, som er omdrejningspunktet for fordeling af de økonomiske ressourcer, og provsterne er derfor i fokus i Karen Marie Leth-Nissens kvalitative interviewundersøgelse. Hvordan har provster og provstiudvalgsmedlemmer oplevet udviklingen i perioden?

Hvordan tages beslutninger i folkekirken? Har de markedsøkonomiske principper også indflydelse her? Jes Heise Rasmussen undersøger ved hjælp af sagerne om kirkelukninger, hvorvidt der ligger markedstænkning bag lukningerne.

Medlemsundersøgelsen

Nederste niveau i undersøgelsen udgøres af folkekirkens medlemmer.

Ambitionen er gennem en egentlig medlemsundersøgelse at få kortlagt, hvordan medlemmerne forholder sig til folkekirken. Er der tegn på, at folkekirken ses som en leverandør af ydelser, man kan vælge til og fra? Eller handler forholdet til folkekirken om noget helt andet, som f.eks. traditioner og en fælles historie? Undersøgelserne foretages af Jes Heise Rasmussen og Karen Marie Leth-Nissen og vil foregå gennem en spørgeskemaundersøgelse og kvalitative interviews med medlemmer, med udgangspunkt i mødet med folkekirken ved de kirkelige handlinger.

Det sammenbindende niveau

Midterste niveau kan kaldes det sammenbindende niveau, hvor institutioner og medlemmer interagerer og mødes. Margit Warburg undersøger DSUK, Danske Sømands- og Udlandskirker, ved at se på hvordan medlemmer af kirkerne i udlandet arbejder for at holde kirkerne i gang, f.eks. gennem det store engagement i afholdelse af de årlige julebazarer. Et resourceøkonomisk perspektiv bliver her anlagt af Sidsel Kjems, med analyser på værdien af frivilligheden.

Hans Raun Iversen analyserer gennem kildestudier, hvordan hele diskursen omkring folkekirken har været i perioden. Kan man spore en udvikling i måden at tale om folkekirken på og dermed i folkekirkens teologiske selvforståelse? Kilderne vil bl.a. være debatter i kirkelige tidsskrifter og historiske betænkninger. Hans Raun Iversen vil desuden diskutere, om der kan ses sammenhænge mellem de ressourcer, kirkens aktiviteter får tilført, og deltagerstatistikken. Hans Raun Iversen vil inddrage materiale fra et netop

afsluttet projekt om kirkestatistik i den danske folkekirke samt resultater og indsigter fra hele *What Money Can't Buy*-projektet.

Hvad er de sociale effekter af markedstænkningens indtog i folkekirken? Niels Kærgård undersøger i sin projektdel, om folkekirkens rolle i samfundet er ændret som følge af udviklingen, og om det har indflydelse på f.eks. samfundets forhold til de svageste medborgere, arbejdsmoralen eller samhørighedsfølelsen.

Projektets resultater

Projektets hjemmeside findes på <http://teol.ku.dk/cfk/whatmoneycantbuy/>, hvor nyheder, resultater og litteratur vil blive offentliggjort. Her kan også hele projektbeskrivelsen læses. Undervejs i projektførelsen vil forskere og ph.d.-studerende løbende publicere artikler i peer-reviewede tidsskrifter, aviser, magasiner og Præsteforeningens Blad, ligesom der er planlagt en bog til udgivelse ved afslutningskonferencen i maj 2017. De fleste artikler skrives i samarbejde mellem forskerne to og to.

Eksterne konsulenter fra Norden og Storbritannien

Projektet samarbejder med forskere fra Norden og Storbritannien, som på forskellig måde indgår som konsulenter og ressourcer i arbejdet.

Konsulenterne er:

Professor Philip Goodchild, University of Nottingham (Philosophy of Religion)

Professor Ove Kaj Pedersen, Copenhagen Business School (Political Science)

Professor Jørn Henrik Petersen, University of Southern Denmark (Economics)

Professor Per Pettersson, University of Karlstad and The Impact Project, University of Uppsala (Sociology of Religion)

Professor MSO Ulla Schmidt, Århus Universitet, tidligere KIFO, Norway (Church Research)

Academy of Finland Research Fellow Pamela Slotte, Åbo Akademi University (Law and Religion)

Professor Linda Woodhead, Lancaster University (Religious Studies)

En teologi for risiko og fare

Af ph.d.-stipendiat, cand.theol. Mikkel Gabriel Christoffersen

Når katastrofen rammer, bliver alle dele af samfundet berørt. Derfor kræves der en tværfaglig indsats for at belyse fænomenet.

Sådan lyder rationalet bag forskningsprojektet *Changing Disasters* (UCPH Excellence Programme for Interdisciplinary Research), som mit ph.d.-stipendium tilhører. I forskningsprojektet deltager repræsentanter fra alle seks fakulteter på Københavns Universitet, så der udveksles analyser om mange forskellige emner i relation til katastrofen, lige fra retslige opgør efter *Hurricane Katrina* over udviklingen af ebola i Vestafrika til *Pentagons* helt officielle beredskabsplan for zombieangreb, der skal sikre, at det amerikanske samfund er klar til imødegå en hvilken som helst uforudset katastrofe.

Jeg har nu fået opgaven at bidrage til dette forskningsprojekt fra teologiens side. Som systematisk teolog vil jeg derfor undersøge, hvilke teologiske spørgsmål der særligt stilles i katastrofens sammenhæng, og overveje forskellige konstruktive teologiske svar. Indtil videre har

jeg fundet to vigtige spørgsmål i katastrofelitteraturen, der også er teologiske spørgsmål.

Katastrofen som kontekst

Fra tidligere at have forstået katastrofen først og fremmest som en voldsom, ustyrlig begivenhed (i katastrofelitteraturen kaldet *act of God*) har katastrofeforskningen nu rettet opmærksomheden mod de samfundsmæssige mulighedsbetingelser for katastrofen. Eksempelvis krævede det seneste store jordskælv i Haiti op mod 220.000 ofre. Men et par måneder senere var der et endnu kraftigere jordskælv i Chile, som man ikke hørte meget til – sikkert fordi det „blot“ resulterede i 700 døde. Forskellen på de to katastrofer kan i et vist omfang beskrives sociologisk. I Chile lå epicenteret længere væk fra beboet område, men som samfund var Chile også væsentligt bedre forberedt på jordskælvssituationen. Dels oplevede Chile i 1960 et af de værste jordskælv i verdenshistorien, dels er Chile et af de rigeste lande i Sydamerika, mens Haiti er et af de fattigste. En af de indflydelsesrige katastrofeforskere, Charles Perry, afviser, at katastrofen skal anses som begivenhed, og studerer i stedet katastrofen som

noget, der opstår, når en kraftfuld begivenhed (*hazard*) rammer et sårbart samfund (*vulnerable society*). I forbindelse med *Hurricane Katrina* i New Orleans i 2005 har den amerikanske feministiske teolog Rosemary Radford Ruether fx vist, hvordan beredskabsystemet under Bush-regeringen fik sparekniven, mens loyale bushstøtter fik ledelsen, selvom de var amatører på beredskabsområdet; hvordan mediernes dækning af overlevelseskampen var racistisk tendentiøs, når hvide *fundt* mad i butikkerne, mens sorte *plyndrede*; og hvordan fattige, sorte kvinder i højere grad blev ramt af katastrofen end nogen anden befolkningsgruppe, fordi de havde sværest ved at finde transport til at flygte fra situationen. Ud fra disse iagttagelser stilles det første spørgsmål, der drejer sig om, hvordan menneskelige samfundsstrukturer og kulturelle fordomme bidrager til at gøre nogle særlige samfundsgrupper til ofre for katastrofer.

Selvom det har gavnet katastrofeforskningen at få øjnene op for de sociale faktorer i katastrofen, bør man ikke glemme, at den kraftfulde begivenhed stadig rammer vilkårligt, og at katastrofens art ikke altid kan forudses. Der er stadig et anstrøg af skæbne over en katastrofe, som giver anledning til teologiske spørgsmål. I modsætning til en lidelse, som tjener et højere formål og derfor kan indskrives i et meningsfuldt narrativ (tænk på religionsfølgelses- og krigssituationer, hvor dette greb i det mindste ofte forsøges), accentuerer katastrofesituationen spørgsmålet om meningsløs lidelse og død.

Disse to katastrofe-relaterede spørgsmål – og der opstår sikkert flere, når jeg fordyber mig i katastrofelitteraturen – udgør den kontekst, som jeg vil spørge ud

fra. Derfor placerer dette projekt sig metodisk inden for den kontekstuelle teologi, der hævder, at alle teolog(i)er i grunden har en spørgsmålsramme og nogle teologiske forudsætninger, der styrer den teologiske tænkning. Af den grund opfordrer den kontekstuelle teologi til, at teologen gør sig sin ramme bevidst og rent faktisk tænker ud fra den som et udtryk for, at også denne kontekst er modtager af Guds evangelium.

Ud over katastrofekonteksten har dette projekt nogle teologiske forudsætninger, inden for hvilke spørgsmålene vil blive besvaret. Disse teologiske forudsætninger kan udtrykkes med begreberne „risiko“ og „fare“, som det er blevet gjort i en række artikler af teologerne Niels Henrik Gregersen her fra København og Günter Thomas fra Bochum. Lad mig kort skitsere dette i det følgende.

En teologi om risiko og fare

Gregersen og Thomas anvender distinktionen mellem „risiko“ og „fare“, som den findes hos den tyske sociolog Niklas Luhmann. Luhmann hævder, at farer skal forstås som det, man er udsat for, mens risici er noget, man selv løber. Hvis en iagttagelse tilskriver en mulig ulykke offerets omgivelser, er den mulige ulykke en „fare“; hvis den mulige ulykke derimod tilskrives offerets egen beslutning, er den en „risiko“. Distinktionen bliver særligt interessant, hvis man analyserer mulige sociale konflikter, der kan opstå, fx på baggrund af rygning i det offentlige rum. Rygeren løber en risiko for at få lungekræft. Men rygeren udsætter måske samtidig andre for passiv rygning; de vil så være i fare for at få lungekræft. Den enes risiko kan altså blive den andens fare.

Gregersen og Thomas benytter denne distinktion til at give deres bud på en læsning af historien om, hvordan Gud forholder sig til verden, og hvordan mennesket svarer på dette: I artiklen „Faith in a World of Risks: A Trinitarian Theology of Risk-Taking“ (2002) hævder Gregersen, at når Gud skaber noget andet end sig selv, får dette „andet“ også del i Guds spontane og frie skabermagt, som påvirker processer både hos mennesket og i naturen. Men skabningen kan også bruge sin magt til at modarbejde Guds vilje og ødelægge det værdifulde skaberværk. Ved at give skabningen del i sin frihed har Gud på den måde løbet en risiko, som de sårbare mennesker, der lider under skabningens negative brug af sin frihed, vil opfatte som en fare.

Som et svar på den situation er Guds inkarnationen i Jesus Kristus udtryk for, at Gud selv bliver et sårbart menneske og dermed træder ind i aktiv solidaritet med de mennesker, der altid har været udsat for farer. I sin artikel „Das Kreuz Jesu Christi als Risiko der Inkarnation“ (2007) ser Thomas således korset som udtryk for en mulig ulykke, dvs. en risiko, Gud løber for at vise, at livet er selve livet værd. Korset er slet ikke en del af Guds plan med at blive menneske – snarere skal korset forstås som udtryk for, at en alliance mellem retssystemet, det politiske system, den offentlige mening og individuelle aspirationer afviser Guds ønske om solidaritet og fællesskab med mennesket.

Ved at lade Jesus opstå viser Gud imidlertid, at Gud ikke tolererer dødens endelighed som udgangen på afvisning af fællesskabet med mennesker. I stedet for at lade sin vrede gå ud over mennesker på grund af deres afvisning, aktiverer Gud

sin skaberkraft. Jesu opstandelse er således første skridt i begyndelsen på en ny skabelse, som – når den er fuldendt – bliver en kontekst, hvor mennesker ikke længere er i fare.

Denne teologiske horisont, som jeg her har beskrevet og som jeg altså i det store og hele lægger til grund for projektet, bliver afgørende for, hvilke svar jeg søger på de to katastrofespørgsmål. Katastrofelidelse er ganske ofte i teologihistorien blevet betragtet som Guds straf over menneskets synd – selv John Wesley tolkede jordskælvet i Lissabon i 1755 som Guds straf over den katolske inkquisition. Men den teologiske horisont, jeg arbejder ud fra, vil være tilbøjelig til kun at tilskrive Gud et indirekte ansvar for katastrofer; nemlig som skaber af mulighedsbetingelserne for dem. I stedet vil projektet komme til at fremhæve Guds nærvær og solidaritet med mennesket i den meningsløse lidelse og undersøge, hvordan Guds solidaritet med mennesket forandrer lidelsen uden nødvendigvis at gøre den meningsfuld.

Tilsvarende er Jesu korsfæstelse i teologihistorien (meget) ofte blevet betragtet som udtryk for Guds vilje – eller i det mindste som udtryk for noget Guds Søn har taget på sig for at løse konflikten mellem Gud og mennesker. I stedet vil jeg på denne teologiske horisont læse korsfæstelsen som et eksempel på, hvad der kan gå galt, når forskellige mennesker og systemer påvirker hinanden på måder, der bevirker strukturel marginalisering af uskyldige.

Analyse og konstruktion

Ud fra denne teologiske horisont vil projektet udspørge en række teologer, særligt fra det 20. århundrede, der kan tæn-

kes at bidrage med indsigter til at svare på de spørgsmål, som katastrofen stiller til teologien. Den protestantiske teolog Jürgen Moltmann kommer her til at spille en afgørende rolle. Uden særligt at tematisere katastrofen, som den defineres i dette projekt, forholder Jürgen Moltmann sig nemlig til den meningsløse lidelse, som Nazityskland påførte jøder og andre marginaliserede grupper under holocaust, og reflekterer over, hvordan det kristne evangelium kan forstås og omsættes efter Auschwitz – det sker særligt i *Der gekreuzigte Gott* (1972). Ligeledes er Moltmanns politiske teologi, som findes i flere af hans tekster, relevant for spørgsmålet om den systematiske undertrykkelse i menneskelige samfundsstrukturer, der gør nogle til ofre for katastrofer

frem for andre. Også nyere teologer, der beskæftiger sig mere eksplicit med katastrofens spørgsmål, vil blive fremdraget. Her tænker jeg fx på den amerikanske religionsfilosof Marilyn McCord Adams' arbejde med, hvad hun kalder „grufuld ondskab“ i bogen *Christ and Horrors* (2006), og befrielsesteologen Jon Sobrinos bog om jordskælvet i El Salvador i 2001, *Where is God? Earthquake, Terrorism, Barbarity, and Hope* (2004 [2002]). Indsigterne fra min undersøgelse af disse teologer munder ud i et stykke konstruktiv teologi, der sammenholder katastrofespørgsmålene som erfaringshorisont med mulige teologiske svar på, hvad evangeliet om Jesus Kristus som verdens frelser betyder for dem, der er ramt eller berørt af katastrofer.

Oxford-gruppebevægelsen i Danmark 1933-1945

Af ph.d.-stipendiat, sognepræst, cand. theol. Ida Willert

Mit emne for undersøgelsen i ph.d.-projektet falder inden for Danmarks nyere kirkehistorie og har titlen *Oxford-gruppebevægelsen i Danmark 1933-*

1945. Den anglo-

amerikanske, udogmatiske bevægelses grundlag var moralske principper, og det var et særkende, at der inden for bevægelsen blev afholdt stormøder, de såkaldte Oxfordmøder. Der er vanskeligheder forbundet med at oversætte det engelske ord for bevægelsen, „revival“. I dansk kontekst har „vækkelse“ en signalværdi, der peger på de to store, folkelige vækkelser i 1800-tallet, Indre Mission og grundtvigianismen, samt disses virkningshistorie. Oxford-gruppebevægelsen opstod ikke herhjemme. Den kom hertil med udenlandske, især engelske og amerikanske deltagere, og dens fremgangsmåde med Oxfordmøder virkede fremmedartet, ligesom det engelske sprog og de store møder var uvant. Det fremgår af følgende udtalelse af Hans Fuglsang-Damgaard, der ellers var positiv over for

bevægelsen. Således sagde han ved åbningsmødet for bevægelsen i Odd Fellow Palæet i København den 27. marts 1935:

„Det kan være, at den Maade, hvorpaa den gaar frem, undertiden forekommer os at være mærkelig og ejendommelig...“.

I det følgende anvender jeg „bevægelsen“ og „Oxford-gruppebevægelsen“ synonymt til at betegne et uformelt netværk, hvis deltagere levede efter grundlæggerens, den amerikanske, lutherske præst Frank Buchmans (1878-1961) moralske principper for livsførelse.

Min interesse for at undersøge Oxford-gruppebevægelsen er udsprunget af undren over, at bevægelsen herhjemme, udover at den er omtalt i kort form i kirkehistoriske fremstillinger af Danmarks kirkehistorie samt i artikler af Jens Holger Schjørring, stort set ikke er behandlet. Dette skal ses i lyset af, at bevægelsen fik fodfæste i Skandinavien fra begyndelsen af 1930erne. Til sammenligning foreligger der både en finsk og en svensk doktordisputats om emner, nemlig Sixten Ekstrand, *Tro och Moral. Oxfordgrupperörelsen och MRA i Finland 1932-*

1955 fra 1993 og Anders Jarlert, *The Oxford Group, Group Revivalism, and the Churches in Northern Europe, 1930-1945, with special Reference to Scandinavia and Germany* fra 1995. I Jarlerts disputats findes et udførligt afsnit om bevægelsen i Danmark. Desuden udkom i Norge i 2013 en bog om bevægelsen.

Hal Kochs og P.G. Lindhardts omtale af bevægelsen var overvejende ikke positiv. Schjørring har undersøgt uddrag af bevægelsens historie. Han har gennemgået sociale aspekter i bevægelsen (1974) og kort omtalt påvirkning fra Emil Brunner på danske teologer, der var positive over for bevægelsen (1976). Senest har Martin Schwarz Lausten i *Danmarks Kirkehistorie* (2004) omtalt bevægelsen.

I afhandlingens første del undersøger jeg den historiske baggrund for, at bevægelsen opstod og for, at den kom til Danmark. I en kronologisk gennemgang analyserer jeg bevægelsens historie i Danmark. Efter at jeg har læst breve, dokumenter og småskrifter fra de involverede personer og undersøgt omtale i dagspressen og i tidsskrifter, har jeg fastsat begyndelsesåret for bevægelsen til 1933. I en tale, Buchman holdt i London i 1938 omtalte han, hvad han udtrykte som nødvendigheden af at „opruste moralsk“ („moral rearmament“). Fra 1943 kaldte bevægelsen sig „Moral Rearmament“. Moralsk Oprustning var en ideologisk bevægelse, der arbejdede for demokrati og forsoning. I takt med, at den internationale bevægelse ændredes til Moralsk Oprustning, modtog Oxford-gruppebevægelsen herhjemme fra slutningen af 1930erne mindre omtale i dagspressen og i tidsskrifter. Efter afslutningen af anden verdenskrig i 1945 fandt

der så godt som ingen omtale af bevægelsen sted længere. Af den grund afslutter jeg undersøgelsen i 1945.

Jeg undersøger endvidere, hvordan bevægelsen forløb i fire sogne. Sogneundersøgelsen vil give svar på spørgsmål om, hvorledes bevægelsen kom til sognet, hvordan den blev modtaget af kirkelige retninger, hvor Oxford-møderne blev holdt, og hvilken rolle lægmandsindflydelsen spillede.

Ovennævnte historiske undersøgelser danner baggrund for og er en forudsætning for afhandlingens anden del, som omhandler fem danske teologers deltagelse i bevægelsen. Jarlert har, så vidt jeg ved, som den første kort beskrevet danske teologers forskellige syn på bevægelsen. Jarlerts tilgang har været inspirerende for mit udvalg af de fem repræsentative teologer, nemlig Knud Hee Andersen, Aage Bentzen, Paul Brodersen, Hans Fuglsang-Damgaard og Halfdan Høgsbro. Disse fem personer var blandt hovedkræfterne, der indbød bevægelsen til at komme til Danmark, de udtalte sig offentligt positivt om bevægelsen, de arrangerede Oxfordmøder, og de havde kontakter med de udenlandske deltagere. De var kort sagt nøglepersoner i den danske Oxford-gruppebevægelse.

Under gennemlæsning af breve, dokumenter og skrifter fra privatarkiver for ovennævnte deltagere står det klart, at de havde vanskeligheder ved at forbinde bevægelsen med den danske, luthersk-evangeliske folkekirke, hvis grundlag er Bibelen og bekendelsesskrifterne. Særligt drøftede de fem teologer i breve, om bevægelsens indhold var luthersk. Det blev et kardinalpunkt i den offentlige debat om bevægelsen, om den var luthersk.

Kritikken fra *Tidehverv*, Koch, Knud Hansen og N. H. Søb gik især på, at bevægelsen ikke havde luthersk islæt.

Hee Andersen, Bentzen, Brodersen, Fuglsang-Damgaard og Høgsbro fortolkede og forsvarede bevægelsen på forskellig vis. Særligt i Martin Luthers udtalelser om det almindelige præstedømme og sjælesorg fandt de støtte for det synspunkt, at bevægelsen havde luthersk karakter. Herudover lagde de vægt på bevægelsens åndelige karakter og fandt tilknytningspunkter i Det gamle Testamente og i Det nye Testamente.

I afhandlingens afslutning analyserer jeg årsager til, at bevægelsen mistede fodfæste i Danmark. En mulig forklaring kunne være, at den ikke, som det var tilfældet med Indre Mission og grundtvigianisme, var blevet rodfæstet. Desuden analyserer jeg overgangen fra Oxford-gruppebevægelsen til Moralsk Oprustning, og i et kort perspektiv undersøger jeg Moralsk Oprustning i Danmark.

Metode og kilder

Kilder til bevægelsens historie er stort set alle tendentiøse og er kendetegnede ved, at de enten er positive over for bevægelsen (for eksempel Fuglsang-Damgaard og Hee Andersen), eller at de er kritiske (for eksempel *Tidehverv* og Koch). Størstedelen af kilderne om Buchman og om bevægelsens historie i Danmark er skrevet af deltagere i bevægelsen, hvilket eksempelvis kommer til udtryk ved, at det er de samme episoder, der i stereotype udsagn videregives om Buchman. Den norske kirkehistoriker Bernt Oftestad har i en artikel om *Meddelelse og tilegnelse. Oxfordgruppebevægelsen i missiologisk perspektiv* (1972) udtrykt den ensformi-

ge gengivelse med de ord, at „Frank Buchmans biografi går igjen i mer eller mindre retusjert form i så å si all „Oxford-litteratur“. Det er ikke overraskende, ettersom bevægelsens historie og hans eget livsløb i stor grad er ett og det samme.“ Det er af den grund ikke uproblematisk at anvende kilder om Buchman og om den danske Oxford-gruppebevægelse. Kilderne afspejler bevægelsens opfattelse af Buchman og dens selvforståelse, og jeg anvender kilderne med kritisk distance,

En omfattende kildesamling til bevægelsens historie findes i Oxford-gruppebevægelsens og Moralsk Oprustnings arkiv, som er afleveret til Det teologiske Fakultet i København, og som nu befinder sig på Afdeling for Kirkehistorie sammesteds. Arkivet indeholder pakker og scrapbøger, som er årstalsinddelte, og som rummer avisudklip om bevægelsen fra 1935 til 1965. Desuden er der 5 hylder á ca. halvanden meter med bøger. Herudover er der seks kasser med bøger og to kasser med optegnelser foruden enkeltstående protokoller og scrapbøger. Det meste af arkivmaterialet omhandler Moralsk Oprustning.

Arkivet er en kilde til bevægelsens historie, som samler udtalelser fra pressen og indeholder centrale bøger inden for den periode, som undersøgelsen omhandler. Der er det problem ved at anvende arkivet som kilde, at udvælgelsen af avisstoffet og bøger i arkivet er tendentiøs. Arkivet indeholder så godt som ikke kritiske artikler og kritiske anmeldelser af Oxford-bøger, ligesom der blandt arkivets bogsamling ikke findes bøger, der er kritiske over for bevægelsen. For eksempel findes Kochs tre kritiske kronikker i

Dagens Nyheder fra april og maj 1935 ikke i scrapbogen fra 1935, og Hansens kritiske bog *Oxfordismen eller Evangeliet* fra 1935 findes heller ikke i bogsamlingen. Desuden begynder kildesamlingen i 1935 og dækker ikke de to første år af min undersøgelse, som begynder i 1933. Af disse grunde supplerer jeg undersøgelsen med kildemateriale fra dagspressen, pjecer og skrifter samt privatarkiver fra de involverede personer.

Kildematerialet i sogneundersøgelsen af de fire repræsentative sogne er kirkeblade, menighedsrådsprotokoller, optegnelser, erindringer og lokal dagspresse. Det har vist sig, at der er årgange af kir-

keblade for sogne i den periode, jeg undersøger, der ikke eller kun delvist findes på Småtryksafdelingen på Det kongelige Bibliotek. Desuden findes der i visse af de sogne, jeg har udvalgt, alene et sparsomt kildemateriale fra menighedsprotokoller og optegnelser. Jeg er på nuværende tidspunkt ikke klar over, hvor omfattende disse mangler i kildematerialet er. Af den grund har jeg endnu ikke fastlagt, hvilke sogne jeg undersøger.

Afhandlingens undersøgelser baserer sig altså både på offentliggjort og ikke-offentliggjort kildemateriale. Det største problem er dets tendentiøse karakter, og at det på visse områder er mangelfuldt.

Kalender for Det Teologiske Fakultet

Særlige arrangementer og åbne møder ved fakultetet annonceres under arrangementer på www.teol.ku.dk, i Universitetsavisen og så vidt muligt i Præsteforeningens Blad samt eventuelt i dagspressen.

Ved redaktionens afslutning er der planlagt følgende arrangementer på fakultetet for forårssemesteret 2015. Ændringer i programmet kan forekomme. Yderligere oplysninger om de enkelte arrangementer kan ses på www.teol.ku.dk. Alle arrangementer er opgivet med præcise minuttal.

Kalender for **Teologisk Forening** se s. 54

Kalender for **Søren Kierkegaard selskabet** se s. 55

Fredag den 6. februar 2015 kl. 10.15-12.00

Projektseminar ved ph.d.-studerende Jonathan R. Wood: „Kierkegaard and Korsgaard on the Paradox of Self-Constitution“.

Sted: Lok. 347, Købmagergade 46, 3. sal, 1150 København K.

Arr.: Søren Kierkegaard Forskningscenteret

Onsdag den 25. februar 2015 kl. 13.15-16.00

Temadag om Det Gamle Testamente i gudstjenesten.

Sted: Oplyses senere

Arr.: Center for Studiet af Biblens Brug

Fredag den 27. februar 2015 kl. 10.15-12.00

Projektseminar ved ph.d.-studerende Thomas Fauth Hansen: „Political Aspects of the Late Kierkegaard“.

Sted: Lok. 347, Købmagergade 46, 3. sal, 1150 København K.

Arr.: Søren Kierkegaard Forskningscenteret

Fredag den 27. februar 2015 kl. 13.15-14.30

Afskedsseminar ved lektor Ninna Jørgensen: „‘Brug store bogstaver!’ At læse Guds ord på prent“.

Sted: Oplyses senere

Arr.: Afdeling for Kirkehistorie

Fredag den 6. marts 2015 kl. 10.15-12.00

Projektseminar ved ph.d.-studerende Bjarke Mørkøre Hansen: „On the Most High“.

Sted: Lok. 347, Købmagergade 46, 3. sal, 1150 København K.

Arr.: Søren Kierkegaard Forskningscenteret

Torsdag den 12. marts – fredag den 13. marts 2015

Konference: „Ora pro nobis II: Saints, Place, and the Practice of Saints' Cults Across the Reformation“. Konference støttet af Eurocorecode-programmet under *European Science Foundation* og afholdt i forlængelse af det ESF-projektet *Symbols that Bind and Break Communities*.

Sted: Nationalmuseet

Arr.: Nils Holger Petersen

Onsdag den 18. marts 2015 kl. 15.15-18.00

Forelæsning ved Dr. Tan Kang-San, Executive Director of AsiaCMS based in Kuala Lumpur, Malaysia: „Conversion and Baptism in Contemporary Global Christianity“.

Sted: Oplyses senere

Arr.: Hans Raun Iversen/Afdeling for Systematisk Teologi

Fredag den 20. marts 2015 kl. 10.15-12.00

Projektseminar ved professor Matthew Nowachek: „The Monumental Task of Kierkegaard's Attack upon Christendom“.

Sted: Lok. 347, Købmagergade 46, 3. sal, 1150 København K.

Arr.: Søren Kierkegaard Forskningscenteret

Fredag den 27. marts 2015 kl. 10.15-12.00

Projektseminar ved ph.d.-studerende Juan Evaristo Valls Boix: „The Act of Writing: Kierkegaard and the Question of Language“.

Sted: Lok. 347, Købmagergade 46, 3. sal, 1150 København K.

Arr.: Søren Kierkegaard Forskningscenteret

Fredag den 27. marts 2015 kl. 13.15-15.00

GT-seminar ved PhD Robert Crellin, University of Cambridge: „Translating Stative QATAL: Evidence from the Old Greek“.

Sted: Lok. 243, Købmagergade 46, 2. sal, 1150 København K.

Arr.: Afdeling for Bibelsk Eksegese

Fredag den 10. april 2015 10.15-12.00

Projektseminar ved PhD Giulia Longo og ph.d.-studerende Francesca La Fiora: „Discorsi edificanti. Opbyggelige Taler af Kierkegaard på italiensk“.

Sted: Lok. 347, Købmagergade 46, 3. sal, 1150 København K.

Arr.: Søren Kierkegaard Forskningscenteret

Onsdag den 22. april kl. 15.15-17.00

Seminar om erfaringerne med kontinuerlig læsning af Markusevangeliet som prædiketekst i Lindevang Kirke.

Sted: Aud. 12, Købmagergade 46, 4. sal, 1150 København K.

Arr.: Center for Studiet af Bibelens Brug

Fredag den 24. april 2015 kl. 14.15-17.00

SKC Research Seminar: Kierkegaard and Heidegger: The Existential“. Oplæg ved adj. professor George Pattison, PhD Darío González, PhD Gerhard Thonhauser og postdoc René Rosfort.

Sted: Aud. 11, Købmagergade 46, 3. sal, 1150 København K.

Arr.: Søren Kierkegaard Forskningscenteret/Afdeling for Systematisk Teologi

Tirsdag den 28. april 2015 kl. 9.30 – onsdag den 29. april kl. 15.30

Workshop and PhD course with professor Paul Mendes-Flohr: „Judaism despite Christianity? The 1916 Correspondence between Eugen Rosenstock-Huessy and Franz Rosenzweig“.

Sted: Lok. 403, Købmagergade 46, 4. sal, 1150 København K.

Arr.: Claudia Welz (Afdeling for Systematisk Teologi)

Tirsdag den 5. maj 2015 kl. 15.00-18.30

Two lectures on the occasion of the 70th anniversary of Denmark's liberation in 1945: „Post-Holocaust Theology, Philosophy and Literature.“

Sted: Aud. 7, Købmagergade 46, 1. sal, 1150 København K.

Arr.: Claudia Welz (Afdeling for Systematisk Teologi/ Center for the Study of Jewish Thought in Modern Culture) og Mogens Lindhardt (Folkekirkenes Uddannelses- og Videnscenter)

Fredag den 8. maj 2015 kl. 10.15-12.00

Projektseminar ved ph.d.-studerende Guðmundur Þorbjörnsson: „Repetition and Recollection: Reconciling Ideality and Reality in Virtuality“.

Sted: Lok. 347, Købmagergade 46, 3. sal, 1150 København K.

Arr.: Søren Kierkegaard Forskningscenteret

Tirsdag den 12. maj – onsdag den 13. maj 2015, begge dage kl. 10.15-16.00

Workshop med professor Jonathan Lear, University of Chicago, USA.

Sted: Aud. 11, Købmagergade 46, 3. sal, 1150 København K.

Arr.: VELUX-forskergruppen *Selvforståelse og selvfremmedgørelse*

Mandag den 18. maj 2014 kl. 15.00 – onsdag den 20. maj kl. 12.00

International Conference and PhD Course: „(Hi)Stories of Holocaust Memory: Jewish Thought in Modern Culture“.

Sted: Oplyses senere.

Arr.: Claudia Welz (Afdeling for Systematisk Teologi/ Center for the Study of Jewish Thought in Modern Culture) og Carsten Pallesen (ph.d.-skolen)

Torsdag den 21. maj 2015 kl. 14.15-16.00

GT-seminar ved lektor Søren Holst: „Images and Concepts of God in the Poetry of the Hebrew Bible“.

Sted: Aud. 8/9, Købmagergade 46, 2. sal, 1150 København K.

Arr.: Afdeling for Bibelsk Eksegese

Fredag den 22. maj 2015 kl. 10.15-12.00

Projektseminar ved lektor Joakim Garff: „Building: Subjectivity and/or Narrative Identity“.

Sted: Lok. 347, Købmagergade 46, 3. sal, 1150 København K.

Arr.: Søren Kierkegaard Forskningscenteret

Torsdag den 4. juni 2015 kl. 13.15-15.00

Forelæsning ved biskop Martin Modéus: „Gudstjenestens kerneværdier“.

Sted: Oplyses senere

Arr.: Hans Raun Iversen/Afdeling for Systematisk Teologi

Fredag den 5. juni 2015 kl. 10.15-12.00

Projektseminar ved ph.d.-studerende Rômolu Gomes: „The Kierkegaardian Fulcrum: Love as the Specifically Religious“.

Sted: Lok. 347, Købmagergade 46, 3. sal, 1150 København K.

Arr.: Søren Kierkegaard Forskningscenteret

Onsdag den 19. august 2014 – fredag den 21. august

SKC Annual Conference 2015: „Reconsidering Kierkegaard’s Existential Approach“.

Sted: Aud. 7, Købmagergade 46, 1. sal, 1150 København K.

Arr.: Søren Kierkegaard Forskningscenteret

Åben forelæsningsrække: Den danske reformation i kirke og kultur: Mellem idé og virkelighed

Tid: Mandage kl. 15-17

Sted: Aud. 11

Program:

- 9. februar: Martin Schwarz Lausten: Den danske reformation mellem konge og kirke 1517-1700
- 16. februar: Carsten Bach-Nielsen: Den lutherske reformation som ide og realitet 1517-1700
- 23 februar: Martin Schwarz Lausten: Kirkens nye ordninger og „Kongens Politik“ 1517-1700
- 2. marts: Rasmus H.C. Dreyer: Teologien og universitetet 1517-1560
- 9. marts: Jens Glebe-Møller: Teologien og universitetet 1560-1700
- 16. marts: Tine Ravnsted-Larsen Reeh: Reformations- og Lutherbilleder 1700-1914
- 23. marts: Ove Korsgaard: Europæiske perspektiver på den danske reformation 1700-1914
- 30. marts: Jens Glebe-Møller: Tidens små og store teologer 1700-1800
- 13. april: Anders Holm: Reformationen og de store teologer 1800-1914
- 20. april: Uffe Østergaard: Internationale perspektiver på reformationen 1914-2017
- 27. april: Niels Henrik Gregersen: Teologien i dansk kultur 1914-2017

Teologisk Forenings program for forår 2015

Tirsdag den 24. februar

Rasmus Glenthøj og Steen Skovsgaard:
D.G. Monrad og katastrofen i 1864

Torsdag den 10. marts

Anders Holm:
Grundtvigs Luthertolkning

Tirsdag den 14. april

Ole Bjerg og Caspar Wenzel Tornøe:
Gæld, skyld og tilgivelse: Jesus og den store bail-out

Tirsdag den 12. maj

Johanne Stubbe Teglbjærg Kristensen:
Arven fra den tyske teologi i det 20. århundrede

Søren Kierkegaard Selskabet

Program for forårssemesteret 2015

Torsdag den 29. januar

„Kierkegaard og kærlighedens skikkelser“

Foredrag v/lektor, ph.d. Pia Søltøft

Torsdag den 26. februar

„Jeg tager hende med til Historien“

Kierkegaards fortælling om Regine – og Regines egen historie.

Foredrag v/lektor Joakim Garff

Torsdag den 27. marts

„Angst hos Kierkegaard og Lacan“

Foredrag v/lektor René Rasmussen

Torsdag den 30. april

Vil blive annonceret snarest

Torsdag 28. maj

„Menneskets værdighed – Kierkegaard og den humanistiske tradition“

Foredrag v/ professor mso Iben Damgaard

Foredragene finder sted:

Kældercafeen på Teologi, Købmagergade 44 o.g., 1150 København K.

Entré kr. 70,- pr. foredrag. Studerende: kr. 40,-

Medlemmer af Søren Kierkegaard Selskabet gratis

Kontakt: <http://www.kierkegaardselskabet.dk>

Publikationer fra Det Teologiske Fakultet

- 44 Diana Rigtrup, *Ritual og Mening. En religionsfilosofisk og ritualteoretisk undersøgelse af ritualets betydning i krisesituationer med udgangspunkt i case-studier af nøddåb*. Ph.d.-afhandling. 2013. 211 sider.
- 45 Christine Tind Johannesen-Henry, *Hverdagskristendommens polydoksi. En empirisk-teologisk undersøgelse af tro i cancerrejsens kontekst*. Ph.d.-afhandling. 2013. 337 sider.
- 46 Søren Holst (red), *Bibelens aktualitet i undervisningen*. Temadag ved Geert Hallbäcks afsked. 2013. 84 sider.
- 47 Ole Nyborg, *Grundtvig og kærligheden. Kærlighedsforståelsen i N.F.S. Grundvigs prædikener*. Ph.d.-afhandling. 2013. 277 sider.
- 48 Kasper Dalgaard, *A Priest for All Generations. An Investigation into the Use of the Melchizedek Figure from Genesis to the Cave of Treasures*. Ph.d.-afhandling. 2013. 249 sider.
- 49 Rose Marie Tillisch, *Ydmygheden er stedet. Kristustro i P.G. Lindhardts (1910-1988) og Bernhard af Clairvaux's (1090-1153) forkyndelse. Appendix: Salmevalg i P.G. Lindhardts prædikener 1953-1984*. Ph.d.-afhandling. 2014. 253 s. + 40 s.
- 50 Therese Bering Solten, *Troens øjeblik. En tematisk, hermeneutisk og genreorienteret studie i N.F.S. Grundtvigs salmer*. Ph.d.-afhandling. 2014. 323 sider.
- 51 Frederik Poulsen, *God, His Servant, and the Nations in Isaiah 42:1-9. Biblical Theological Reflections after Brevard Childs and Hans Hübner*. Ph.d.-afhandling 2014. 276 sider.
- 52 Lauge Olaf Nielsen, *Jean Calvins forsvar for religiøs intolerance i dansk oversættelse*. 2014. 64 sider.
- 53 Flemming Kofod-Svendsen, *Niels Ove Rasmussen Vigilius' teologiske virke med særligt henblik på bibelsyn, kirkesyn, konfessionskundskab, karismatik og samarbejde på den kirkelige højrefløj i sidste halvdel af det 20. århundrede*. Ph.d.-afhandling 2014. 466 sider.
- 54 Stine Zink Kaasgaard, *Neither Head Nor Tail. A Play in Four Acts Between the Pseudonymous Plurality in Kierkegaard and a Wittgensteinian Change of Aspect*. Ph.d.-afhandling 2014. 245 sider.

*Det Teologiske
Fakultetssekretariat*

Københavns Universitet
Købmagergade 44-46
DK-1150 København K

MAGASINPOST
STANDARD

B

POST

PP

DANMARK

Returneres ved varig adresseændring

DET TEOLOGISKE FAKULTET
KØBENHAVNS UNIVERSITET
KØBMAGERGADE 44-46
POSTBOX 2164
DK-1150 KØBENHAVN K

WWW.TEOL.KU.DK